

OSMANLI DEVLETİ'NİN BATAKLIK KURUTMA UYGULAMALARINA BİR BAKIŞ: TOKAT KAZ GÖLÜ ÖRNEĞİ (1870-1892)

Dr. Öğr. Üyesi Murat HANILÇE*

Öz

Bu yazı, Osmanlıların son zamanlarında günümüzde Tokat ili sınırları içerisinde kalan Kaz Ova'ya adını veren Kaz Gölü ve etrafında oluşan bataklığın kurutulması çabalarını konu edinmektedir. Gölün kurutulması yolunda ilk girişimler Sivas Vilayeti'nden yapılan başvuru üzerine 1870 senesinde başlatılmıştır. Ne var ki, vilayetin isteklerine rağmen İstanbul'daki hükümet organları, projede çeşitli eksikler buldukları için kurutma çabaları sonuçsuz kalmıştır. 1880'de Tokat'ın sancak haline gelmesini takip eden dönemde, bu defa, Tokat'tan 1890 senesinde tekrar bataklığın kurutulması çabaları gündeme getirilmiş; ancak 1892'ye kadar yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere, ahalinin de kişisel çıkarlarını önde tutmasıyla, konu yine sürüncemede bırakılmıştır. Kanaatimizce, yöredeki bataklığın kurutulması, özellikle sıtmaya karşı etkin mücadele, arazi açma gibi çok çeşitli nedenlere dayanmaktaydı. Bu yazı, Kaz Gölü'nün genel bir tanıtımını, tarih boyunca geçirdiği evreyi, sözlü kültürdeki yerini de içerecek şekilde gölün tarihsel kayıtlardaki yerini de ortaya koymaktadır. Yazının başlıca amacı genelde Osmanlı Devleti'nin bataklıklarla mücadelesini; özelde ise Sivas ve Tokat yöresindeki uygulamayı aktarmaktır. Araştırmanın başlıca kaynakları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgelerdir. Çalışma sırasında, konuyla ilgili diğer araştırmalar, halkla yapılan söyleşiler, bir seyyahın izlenimleri de dikkate alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Tokat, Kaz Gölü, Bataklık, Kurutma.

An Overview to Swamp Drying Operations of the Ottoman Empire: The Example of Tokat Kaz Gölü / The Lake Goose (1870-1892)

Abstract

This article deals with the Lake Goose, which gave its name to the Kaz Ova in the Tokat province borders in the late Ottoman times and the efforts to dry the marsh in its vicinity. The first initiatives on the way to drying the lake began in 1870 upon the application made from the province of Sivas. Despite the wishes

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

of the province, however, the efforts of the government in Istanbul have been inconclusive because they found various shortcomings in the project that came to the fore at that time. In 1880, in the period following Tokat's becoming a star-board, in 1890, this time the efforts from the Tokat to dry the marsh again were brought to the agenda; however, as was evident from the correspondence made up to 1892, the issue was left to drag on again as the people kept their personal interests ahead. Drying of the marshes was based on a variety of factors, especially effective struggle against malaria, land openness. This article reveals a general introduction to Lake Goose, its phase throughout history, and also its place in the historical records of the lake, including its place in oral culture. The main aim of the article is to reveal in general, the struggles of the Ottoman Empire with the marshes and in particular the practice in Sivas and Tokat regions. The main sources of the research are the documents obtained from the Presidency Ottoman Archives. During the study, other sources related to the subject, interviews made with the public, impressions of a traveler were taken into consideration.

Keywords: Ottoman Empire, Tokat, The Lake Goose, Swamp, Drying.

Kaz Gölü'nde bataklıkların kurutulmasına ilişkin yaptığımız bu çalışmanın ilginç bir öyküsü var. Akademisyen arkadaşım Yunus Emre Tekinsoy'la birlikte, beraberimizde lisansüstü öğrencilerimiz Metin Aydar ve Onur Duran olduğu halde, araştırmacısı olduğumuz bir projenin kaynaklarını araştırmak üzere 26 Ekim 2017 tarihinde Ankara'da bulunan Cumhuriyet arşivine gitmiştik. Projemiz için, arşiv kataloglarını tararken birden karşıma Kaz Gölü, havza, otel ve gazino kelimelerini içeren bir kayıt çıktı. İlk anda “Kaz Gölü'nde Osmanlı Devleti bir otel mi açmıştı?” sorusu aklıma geldi ve oldukça heyecanlandım. Osmanlı Devleti'nin doğa turizmine dönük bir işe kalkıştığı hissine kapıldım. Heyecanla, taramalarımı sürdürdüm ve Kaz Gölü Bataklığı'yla ilgili bulabildiğim bütün belgeleri topladım. Arşivden dönerken Kaz Gölü'nde yapılan hotel gözümde canlandı. Döndüğümde, “Bir gün yazarım.” diyerek belgeleri bilgisayarıma kaydettim.

Aradan geçen süre zarfında kafamda aslında şöyle bir sorun da belirdi: “Eğer Osmanlı Kaz Gölü'ne bir otel yapmışsa ve ben bunu bugün insanların aklına düşürsem göle bir kötülük yapmış olur muydum?” Bu korku nedeniyle epey bir süre belgeleri açmaya cesaret edemedim. Sonunda, korkularımı bir kenara bırakarak, biraz da merak duygusuyla 2018 Mayıs ayında bir boşluk bulduğumda bilgisayarımda beklettiğim belgeleri okumaya karar verdim. Belgeleri okumam bittiğinde Kaz Gölü'nde bir otel inşa edilmediğini anladım. Zira, otel Havza'daki kaplıcada yapılmaktaymış. Kaz Gölü'yle ilgili husus buradaki bataklığın kurutulması girişimleriymiş. İki proje yakın zamana denk geldiği için bazı belgeler aynı dosyalarda birikmiş. Bunu fark etmek bana cesaret verdi ve nihayet bu yazıyı yazmak için kendimi topladım. Belgeleri okumuştum okumasına ama gölle ilgili başka çalışmalar var mıydı? Göl bugün ne durumdaydı? Gölle hangi kuruluşlar ilgileniyordu? Bu konuda açıkçası nasıl bir yol alabileceğime dair bir fikrim yoktu. Eski bir öğrencim olan Talip Naçça, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün Tokat'taki şubesinde çalışıyordu. Onunla iletişime geçtim. Doğru adresi bulmuştum. Zira göl, bu müdürlük bünyesinde koruma altındaymış. Öğrencim beni Sulak Alanlar

ve Doğa Koruma Şefi Mühendis Uğur Erdem'le tanıştırdı. Uğur Erdem yıllarını bu göle adanmış birisiydi. Kendisi 1 Ağustos 2018'de kendisiyle görüştüğümüzde Orman Bakanlığı tarafından hazırlanmış iki kitabı bana verdi. Ayrıca, gölle ilgili hikâyeler bulunduğunu söyledi. Bir bakıma bu çalışmadaki sözlü kültür öğeleri Uğur Erdem'in önerileriyle ortaya çıktı. Uğur Erdem ayrıca bataklığı özellikle bir gün batımı ziyaret etmemin yerinde olacağı uyarısında bulundu. Son olarak, beni, bataklık hikayeleri için, kendisi bu yazıyı yazdığım sırada İl Genel Meclisi üyesi olan ve Tokat Pazar konusunda oldukça bilgisi olduğunu fark ettiğim, İsmail Kaynar'a yönlendirdi. Ben de hemen aynı gün İbrahim Kaynar'a ulaştım ve gölle ilgili bir söyleşi yaptım. Böylece bu çalışmada yer alan ve ilk kez yazılı bir metinde yer alan *Bataklık'ta Sivrisineklerin Öldürdüğü Gelin Hikâyesi* ortaya çıktı.

Bu yeni gelişmeler beni oldukça heyecanlandırmıştı. Gerek Uğur Erdem gerekse İbrahim Kaynar göle gitmem konusunda çok baskı yapmıştı. Kaldı ki yazdığım gölü görmemek doğru olmazdı. Bunun için 5 Ağustos 2018 tarihini seçtim. Tokat'tan saat 18:20'de yola çıktım. Tokat-Turhal karayolu boyunca ilerledim. Daha önce defalarca geçtiğim, ama dikkatimi vermediğim yol boyunca bu defa her noktaya "Acaba yazdıklarına ilişkin bir şeyler bulabilir miyim?" diye farklı bir gözle bakmaya çalıştım. İlk dikkatimi çeken eski telgraf direkleri ya da yol boyunca bulunan elektrik direkleri üzerindeki leylekler ve yuvaları oldu. Hemen aklım geçmişe daldı. Bu leylekleri buraya asırlardır getiren özelliğin ilerlediğim yol boyunca uzanan Kazova'yı ortadan ikiye ayıran Yeşilirmak ve diğer sulak alanlar olduğunu hayal ettim. Pazar yol ayrımına gelip Türkiye Selçukluları tarafından yapılan Tavukçu Köprüsü'nü, daha sonra Türkiye Selçuklu sultanlarından Alaeddin Keykubat'ın eşi adına yaptırılan Mahperi Hatun Kervansarayı'nı geçince tarih gözümde canlanmaya başladı. Pazar'dan Zile yoluna saptığımda ve yavaş yavaş göle yaklaştığımda dikkatimi çeken bir başka nokta oldu: Tokat'ta her yerde kavak ağacı görüyordum ama Kaz Gölü'ne yakın noktalarda adeta bir kavak denizi içerisinde yüzüyor hissine kapıldım. Daha da mühimi kavağın olmadığı yerlerde de tarlalar içerisinde bolca mısıra rastladım. Artık *bataklık* yakındı. Saat 19:00 olmadan göldeydim. Uğur Erdem gerçekten haklıydı. Gölü ziyaret etmek için en uygun saati seçmiştim. Günbatımı başlamak üzereydi. Beni iki kuş gözetleme kulesi karşıladı. Açık olan birincisine girip gölü yüksekten izleme fırsatı buldum. Devlet Su İşleri'ne bağlı ekiplerin gölde çalışmalarının devam ettiğine şahit oldum. Göl bu saatte oldukça romantikti. İnsanı hoş eden hafif ve ara sıra orta şiddette esen rüzgar insanı cezbediyordu. Uğur Bey yapacakları çalışmayla gölde üç su toplama merkezi yapacaklarını belirtmiş; bunlardan birinin tamamlandığını söylemişti. Bahsettiği küçük göl, etrafındaki sazlıklarla adeta bir doğa harikasıydı ve batmaya başlayan güneşin son ışıkları gölün mavisini ve sazların yeşilliğini mükemmel bir hale sokuyordu. Güneş tepeler ardında yavaş yavaş kaybolurken gölde bizim dışımızdaki ziyaretçileri de gözlemlene fırsatım oldu. Gelenler arasında yeni evlenen ve bu romantik manzarada fotoğraf çekinmek için bulunanlar, kuşları izleyen meraklılar ve en çokta çevre köylerden gelen-

ler dikkatimi çekti. Çevre köylülerin gölde günbatımını izlemesi gölün değerini bilmeleri ve önemsemeleri bakımından önemli bir husustu. Göl beni o kadar etkilemişti ki havanın karardığını bile fark etmemiştim. Zira, hava kararmak üzereyken gökyüzünde kuş sürülerinin ritmik uçuşları başlamıştı. Rüzgar durmuş, güneşin canlandığı sazlar ve göl bir silüete bürünürken gökyüzünde kuşların dansı başlamıştı. Birden beraberimde bulunan eşimin beni uyardığını fark ettim. Eşim “Gün battı, hava karardı.” diyordu. Ancak bir şey daha ekliyordu: “Her tarafta sivrisinekler uçuşuyor!”. “Bataklık, herhalde bataklığını yapıyor hâlâ”, diye düşünmeden edemedim. “Acaba yanardağlar gibi bataklıklar da bir gün uyanır mı?”, sorusunu sormadan geçemedim. Gölde ayrılrken göle en yakın köylerden Çiftlikköylülerle tanıştım. Onları bulmuşken gölle ilgili hikayeler bilip bilmediklerini sordum. Bildikleri daha çok dedelerinin gölde balık avladığı, büyük sazanlar yakaladığı ya da gölden kestikleri sazları Tokat’taki semercilere sattıklarından öteye geçmiyordu. Bizi köylerine davet ettiler ve köyün en yaşlı kişisi olan Ethem Asıl’ın evine götürdüler. Bizi sıcak karşılayan köylülerden hikayeyi dinledik, ama çok da farklı bir şey öğrenemedik. İster istemez, gölün koruma altına alınmasının köylülerle göl arasındaki bağı kopardığına şahit olduk. Gezimizi de bu şekilde tamamladıktan sonra artık yazımızı toparlama işine giriştik ve böylece bu yazı ortaya çıktı.

Giriş: Osmanlılar Zamanında Kazova’nın İdari Yapısı

Eski Çağ’ın meşhur coğrafyacısı Amasyalı Strabon, o tarihlerde adı *Dazimonitis* olan Kazova hakkında Coğrafya adlı eserine şu notu düşmüştü: “*Kaynakları Pontus’ta olan İris (Yeşilirmak), Pontus’taki Komana (Gümenek) şehrinin ortasından ve verimli bir ova olan Dazimonitis (Kazova)’ten batıya doğru akar.*”¹ Danişmendlilerle birlikte başlayan yöredeki Türk hakimiyeti günümüze kadar kesintisiz bir biçimde sürmüştür.

Yörede Danişmendlilerle sonra sırasıyla; Selçuklu, Moğol, Eretna, Kadı Burhaneddin devletleri hakim olmuş; Tokat çevresinin 1398’de Osmanlı egemenliğine girmesiyle Kazova da bir Osmanlı toprağı haline gelmiştir. 1647 ve 1656 yıllarında Tokat ve Kazova’yı anlatan ünlü gezgin Evliya Çelebi, bu ovayı *ekin ocağı* ve *zahire anbarı* olarak tanıtarak; Osmanlı askerlerinin bu ovaya konup göçtüklerinde asla güçlük çekmediklerini belirtmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, ova ve aynı ismi taşıyan kasaba hakkında şunları kaydetmiştir:

“Kaz Ovası Tokad’a bir konaktır. Gayetü’l-gâye ganîmetli bir diyardır. Asıl Kaz Ovası kasabası Tokat şehri hâkinde (toprağında) 150 akçelik kazadır. Kethüda yeri, serdarı, camisi, han ve hamamı, suk-ı muhtasarı vardır. Bu Kazova’dan Tavukçu Köprüsü geçilerek Tozanlı Nehri’ne ve ondan Tokad şehrine varılır. Eski İnepazarı [bugün Tokat Pazar ilçe merkezi] Kazova hâkinde Tokad’a karib 150 akçelik kazadır. Sipah, kethüdayeri, serdarı ve bir mamur hanı var. Kazova’ya gayet karibdir. Buradan bir konakda (Turhal) Kalesi’ne varılır. Dimorta [bugün Tokat Pazar ilçesine

¹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, 4. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 26-27.

bağlı Üzümlören beldesij kasabası Amasya Sancağı hâkinde, Amasya'ya karib hass-ı vüzeradır. 150 akçelik kaza olup kethüda yeri, serdanı, camisi, hanı, hamamı, çarşı ve pazarı vardır. Gürcüköy de bu mahalle karibdir. Kasaba misal bin haneli mamur köy olup haftada bir kere azim pazarı olur. Allah-ı alem mürûr-ı eyyâm ile bu köy şehri azim olacaktır. Dört çevresi mamur ve abadan kurra ile arastadır. Turhal Ovası Kaz Ova'ya muttasıldır ve yolumuz üzerinde Arıkova [Artukova] ile de meşadır.²

Osmanlıların yöredeki ilk zamanlarında, Kazabad'ın 1455'te 42, 1485'te 70, 1520'de 72, 1554'te 73 ve 1574'te 76 meskun köyü olmuştur.³ Kazabad, çoğu kez Tokat'a bağlı bir nahiye sayılmış, bazen de doğrudan kaza teşkilatlanmasıyla Sivas Vilayeti sınırları içerisinde yer almıştır. 1620'lerden Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarına kadar geçen zaman zarfında bazı değişikliklerle birlikte Sivas Sancağı'nın kaza sayısı 22 civarında kalmıştır. Bunlardan birisi de Kazabad'dır. 1867 yılında Sivas Vilayeti'nin Merkez Sancağı'nda şu kazalar yer alıyordu: Sivas, Tokat, Divriği, Kazabad, Yıldızili, İlbeylü, Hafikili, Tonus, Gelmuğat, Emlâk, Gedikcik, Kangal, İznik, Tozanlı, Aşiret-i Türkman, Alacahanderbendi. 1870 yılı salname kayıtlarına göre, Şarkipare, Artukabad ve Kazabad nahiyelerinin ilavesiyle Tokat Kazası'nın nahiye sayısı 3'ten 6'ya çıkarılmıştır. Kaza merkezi 57 mahalle, 5 nahiye ise toplam 195 köyden oluşmaktaydı. 1878'de kazanın nahiye sayısı aynı kalmakla birlikte, Şarkipare Nahiyesi yerine Turhal Nahiyesi'nin Tokat Kazası'na bağlandığı görülmektedir. Bu son idarî durum, Tokat'ın sancak statüsü elde ettiği 1880 yılına kadar muhafaza edilmiştir. Tokat Kazası'na bağlı Kafirni (bugünkü Almus ilçesi), Komanat (bugünkü Kılıçlı köyü), Turhal, Artukâbâd (bugünkü Artova ilçesi) ve Kazâbâd (bugünkü Pazar ilçesi) nahiyeleri, 1864 sonrası dönemde birer müdürün başkanlığı altında nahiye meclisleri tarafından idare edilmekteydi. Nahiye Meclisi, nahiyenin idarî müzakere ve karar organı niteliğindedir. Meclis, her nahiyenin dairesi dâhilindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanması ile oluşmaktaydı. Ayrıca bu nahiyelerde tapu işleri için "tapu katibi", diğer yazışmalar için "kâtip", yargı işleri için "nâib" unvanlı görevliler bulunmaktaydı. 1870 verilerine göre Kazabad'da 1360 hane 3348 Müslim ve 225 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktaydı. Tokat kaza genelinde toplam Müslim hane 8569 hane vardı.⁴ 1883'te Pazar Nahiyesi olarak anılan nahiye 1890-1899 arasında Kazabad adında örgütlenmişti ve 21 köyü vardı. 1908'de tekrar Pazar adıyla anılacak nahiyenin köy sayısı 49'du. 1890-1899 arasında Kaz Gölü'nün içerisine yer aldığı Dimorta nahiyesinin 15 köyü vardı. 1908'de ise Dimorta Nahiyesi bulunmamaktaydı.⁵

² Evliya Çelebi Mehmed Zilli ibn-i Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 3, Yay. Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1314, s. 237-238.

³ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 223.

⁴ Ali Açık, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, s. 254, 258, 259, 262.

⁵ Ali Açık, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, Elazığ 2004, s. 359. İdari yapı hakkında ayrıca bkz. Ali Açık,

I. Toplumsal ve Tarihi Hafızada Kaz Gölü

Osmanlılar dönemindeki idari yapısı kısaca verilen Kazabad Nahiyesi içerisindeki Kaz Gölü hakkındaki tarihsel kayıtlar oldukça sınırlı olup; bunlar daha çok halk arasında söylenegelen hikayeler ve gezginlerin gözlemlerine dayalı bilgilerdir. Bu türden bir efsane, bir hikaye, bir destan ve bir misyonerin gözlemlerine aşağıda değinilmiştir.

Bir Efsane: Bir gölün tarihi kayıtlarını bulmak ve hakkında bir şeyler yazabilmek gerçekten zordur. Bununla birlikte göl, etrafında yaşayan insanlar üzerinde mutlaka derin tesirler bırakmış ve bu tesirler dilden dile, nesilden nesile söylenen ve biraz da değişerek günümüze ulaşan efsane ve hikâyelerle gölün tarihini oluşturmaya katkı sağlamaktadır. Kaz Gölü için de durum böyledir. Kaz Gölü'nün tarihini en eskiye götüren kayıt toplumsal hafızada şekillenmiş ve gölü Nuh Tufanı'na kadar geri götüren bir halk efsanesidir. Bu kayıt, aslında birçok topluluk tarafından söylenegelen ve sahiplenilen Nuh Tufanı Efsanesi'nin bir uyarlamasıdır. *Kaz Gölü'nde Nuh Tufanı Efsanesi* başlığını taşıyan bu halk söylencesi özetle şöyledir:

“Tufandan önce Dünya'nın her tarafında olduğu gibi Kaz Gölü'nün bulunduğu yerde de alabildiğine mamur, büyük bir yerleşim merkezi varmış. Saraylarda kadınlı erkekli, yarı çıplak hayvanî bir saltanat sürülürmüş. Şeytana pabucunu ters giydirecek ahlaki çöküntü almış başını gitmiş. Namuslular ortadan kalkmış; dürüstlerin de yaşam hakkı elinden alınmış. Tanrıtanımazlar Tanrı kesilmiş. Taş heykellerin önünde arsızca kurbanlar verilmiş. Çocuklar zalimce boğazlanmış. Sevgili diye kız kardeşlerin kollarına girilmiş. Güzellik ilahesi diye kadına tapılmış. Gelenekler ayaklar altına alınmış. Karşı gelenler şeytani ejderhaların önüne bırakılmış. Yaşlılar insafsızca ateş kuyularına atılmış... Tamamı kurtuluş müjdesi aramaktaymış... İşte bu ortamda Hz. Nuh gemisini hazırlamış. Yeryüzünde ne kadar hayvan varsa hepsinden bir çift geminin yolunu tutmuş. Hz. Nuh, gemisine binmiş; birden bire gök delinmiş, yer yarılmış, arzın altından gökyüzüne doğru ırmaklar akmaya başlamış. Yeryüzü şiddetli depremlerle sarsılmış. Bu tufandan şimdilerde Kaz Gölü'nün altında kalan şehir de nasibini almış. Koca şehir, birkaç saniye içerisinde yeraltından gelen bir ırmığın sularında kaybolmuş.”⁶

“Tokat”, TDVİA, Cilt: 41, 2012, s. 219-223. 1298/1880 senesinde Kazabad Nahiyesi dört idari parçaya bölünmüştü; nahije içerisinde dört ayrı nahije yapısı kurulmuştur. Bu nahiyeler sırasıyla Pazar, Dimorta, Emirsaid (bugün Emirsemit) ve Necip nahiyeleriydi. Bu nahiyelerden her birinde bir nahije müdürü, bir nahije müdür muavini ve beş azadan kurulu bir yönetim vardı. Pazar'a bağlı 22, Dimorta'ya bağlı 16, Emir Said'e bağlı 15 ve Necip'e bağlı 13 köy vardı. Bu nahiyelerin dördü birden yine Kazabad olarak anılıyordu. Hatta Tokat'ta Kazabad Tapu Katibi, Kazabad Vergi katibi gibi görevliler vardı. Bazen aynı vergi katibi Kazabad ve Turhal'a bir arada bakmaktaydı. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Sivas*, sene 1298/1880, s. 121, 146-147 ve 197. Bu idari yapı 1308/1890 senesinden sonra eski haline döndürülmüş; bu dört nahije Pazar Nahiyesi çatısında toparlanmıştır. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Sivas*, sene 1308/1890, s. 137.

⁶ Kaz Gölü ve Nuh Tufanı ile ilgili bu rivayet Abdullah Ateş ve Cemal Canlı'nın anlattığı, daha sonra Üzümlörenliler tarafından da teyit edilen bir hikâyedir. Hikâye için bkz. Hakkı İncebay - M. Emin Ulu, *Kazabad'dan Üzümlören'e*, Üzümlören Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul 2007, s. 122-123.

Bir Halk Hikâyesi: Günümüzde Kaz Gölü kontrol altına alınmış, geçmişte gölün sebep olduğu bataklıkların yarattığı sıkıntılar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bununla beraber Pazar yöresinde, gölün geçmişte sebep olduğu sıkıntılardan doğan olaylar, toplumsal hafızada hikâyeleştirilmiştir. *Kaz Gölü'nde Sivrisineklerin Öldürdüğü Gelinin Hikâyesi* bunlardan birisidir. Hikâye, göl yakınında bulunan Çiftlikköylü bir delikanlıyla Üzümlörenli bir genç kız arasında geçmekte ve sonu hazin bir şekilde bitmektedir. Bu hikâye aşağıda anlatılacak kurutma çabalarının olduğu dönemin öncesine dayalı olmalıdır. Hikâye şu şekildedir:

“Çiftlikköy'den bir delikanlı Dimorta (Üzümlören) köyünden bir kıza gönlünü kaptırmuş. Ne var ki erkek tarafı kıza istemeye gitse de kız tarafı kıza vermemekte diretmiş. Kıza çok âşık olan delikanlı, onu kaçırmış. Aileler kendilerini bulamasınlar diye gençler Kaz Gölü'ndeki sazlıklar arasına saklanmış. Ancak aradan günler geçince gençlerin yanındaki erzak bitmiş. Bunun üzerine delikanlı bir gece vakti yiyecek bulmak için oradan ayrılmış. Sabah yiyecek bulup döndüğünde, sazlıklar üzerinde uğursuzca uçan akbabaları görmüş ve o anda içini bir korku kaplamış. Bir de bakmış ki sevdiği kızın her tarafı sinekler tarafından ısırılmış ve gözleri göldeki kuşlar tarafından oyulmuş.”⁷

Bir Destan: Kaz Gölü, Türklerin Anadolu'ya girişiyle birlikte ortaya çıkan ve Danişmendlilerin kuruluşunu anlatan *Danişmendname* isimli destana da yansımıştır. Haliyle, Kaz Gölü'nün Türkiye'de yaşayan Türklerin tarihiyle birlikte tarihsel hafızalara girdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir. *Danişmendname*'de Kaz Gölü Danişmend Gazi'nin Zile Kalesi'ni fethettiği kısımda anılmıştır. Destanın Zile'nin alınmasına ilişkin bölümünde, daha önceden ant içtiği için Danişmend Gazi'nin Zile Kalesi'ni yıktığı ve taşlarını da esirler vasıtasıyla Kaz Gölü'ne taşıdığı yazılıdır.⁸ Bu durum destanda şu şekilde dile getirilmiştir:

⁷ Bu hikâyeyi 1 Ağustos 2018'de Tokat İl Genel Meclisi Üyesi İsmail Kaynar'la yaptığımız söyleşide not ettim. Bununla birlikte hikâyeyi olayın geçtiği yere yakın ve vakanın kahramanı olarak gösterilen delikanlının köyü olan Çiftlikköy'de dinlemek üzere 5 Ağustos 2018 akşam saatlerinde köye uğradım. Köydeki gençlerin neredeyse hiçbirinin hikâyeden haberi yoktu. Bizi köyde o an için en yaşlı kişi olan ve 1932 doğumlu Ethem Asıl'ın evine götürdüler. Ethem Asıl'ın gözleri görmüyordu ve hafızası pek yerinde değildi. Konuşmamızın bazı satır aralarında hikâyenin varlığını hatırladığına şahit oldum. Ne var ki bir bütün olarak hikâye, kişiler ve olayın detaylarına giremedi. Eşi Zeynep Hanım ise hikâyeyi hiç duymamıştı. Evin gelini 40 yaşında ve ilkokul mezunu olan Gülden Asıl ise hikâyeyi farklı duyduğunu bize aktardı. Onun işittiği hikâyede Kaz Gölü çevresindeki köylerle irtibatı olmayan bir delikanlı yine kendi köyünden bir kıza zorla alıkoymuş ve Kaz Gölü Bataklığı'na getirmişti. Geldikten kısa bir süre sonra kaçmasını önlemek için kızın el ve ayaklarını bağlamış ve çevre köylerden yemek aramak için oradan ayrılmıştı. İşte ne olduysa o esnada olmuştu ve eli kolu bağlı kız sabaha kadar sivrisineklerin saldırısına maruz kalmış ve eli kolu bağlı olduğu için çaresizlik içerisinde orada can vermişti.

⁸ Necati Demir, *Danişmend Gazi Destanı*, Niksar Belediyesi Yayını, Niksar 2005, s. 149-150. *Danişmendname*'nin destan türünün bir ürünü olması, ilk bakışta, bu bilginin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bununla birlikte, Danişmendlilerin şehri almasından 1574 senesine kadar gelen süreçte kaynaklarda Selçuklu, İlhanlı, Eretna ve Kadı Burhaneddin dönemleri de dâhil olmak üzere Zile Kalesi'ne ilişkin kayıtların bulunmaması akla Danişmend Gazi'nin kaleyi gerçekten yıktırması olma ihtimalini getirmektedir. [Bazı yerel araştırmacılar kaynak belirtmeksizin kalenin İlhanlılar egemenliğinde tamir edildiğini dile getirmişlerdir. Mustafa Şahin ve Yusuf Karabacak, *Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile*, Tofset Matbaacılık, Tokat 2005, s. 63.] Ne var ki, bu konuyu daha net aydınlatılabilmek adına Zile'ye 30 km. uzaklıkta yer alan Kaz

“...Emenos [Zile'nin Bizanslı idarecisi] gördü ki kaleden davul dümbelek sesi geliyor. Canına ateş düştü, savaş meydanından atın başını çevirdi, sürüp kale kapısına geldi. Gaziler onu görüp oka tuttular. Artuhî ve Efrumiye [Danişmend Gazi'nin çok sevdiği yoldaşları] kâfirleri kırardı. Melik Danişmend de bu taraftan nara atarak, o beş yüz kâfiri ortaya alıp kırdılar. Birçoğu kendini hendeğe attı. Lânetlenmiş Emenos atını sürdü, askerleri yardı, içeri girmek için kale kapısına geldi. Melik ona karşı yürüdü. Lâin [lanetlenmiş], Melik'i görünce ejderha gibi kükredi, süngü ile Melik'e saldırdı. Melik, onun süngüsüne kılıç ile vurdu, iki parçaya böldü. Bu kez kılıçla saldırdı. Melik onu da geri çevirdi. Bu kez Melik Danişmend Gazi, o din cambazı kâfirin başına ulaşıp öyle bir kılıç vurdu ki, kâfirin başı cevğandan çıkmış top gibi ta uzaklara gitti. Artuhî ve Efrumiye kaleye girdiler. Sabah olunca gaziler sevindi. Göz gözü gördü. O kadar kâfir kırdılar ki kan sel gibi akıp gitti. Kale içindeki cesetlerden tepeler oluştu. Kimisi kendisini damdan attı, kimisi de kapıdan çıkmak istedi, fakat yol bulamadı. Melik Danişmend'den aman dilediler. Gaziler çok sayıda kâfir esir aldılar. Rivayet edenler şöyle naklettiler: O kale içinde bin kadar bekâr kız, oğlan ve iki binden fazla kadın vardı. Dışarı çıkarıp esir ettiler ve o kadar mal ve hazine topladılar ki, ne kadar olduğunu Allah bilirdi. Melik Gazi, ganimetleri hep gazilerle paylaştırdı. Melik sonra buyurdu: O kaleyi yıktılar. Oraya yakın yerde Kaz Gölü adında bir göl vardı. Emretti, taşlarını esirler taşıyıp o göle doldurdular. Çünkü Melik Danişmend, bu kalenin taşlarını denize dökmek için ant içmişti. O kalenin yerinde binanın eseri kalmadı, tamamını Kaz Gölü'ne döktüler. Ondan sonra İslâm askeri döndü. Dükiye [Tokat]'ye yöneldi...”⁹

Bir Seyyahın Gözlemi: 1854-1863 tarihleri arasında American Board misyoner teşkilatının Merzifon'daki istasyonuna bağlı olarak Tokat'taki uç istasyonu teşkilatlandırmak üzere görev yapmış olan misyoner Henry John van Lennep 24 Nisan 1864'te İzmir'den Samsun'a oradan da Tokat'a ve daha sonra kara yoluyla Yozgat üzerinden İzmir'e dönüşüne ait notlarını *Küçük Asya'nın Az Bilinen Yerlerinde Seyahatler* isimli iki ciltlik kitabında yayımlamıştır. Lennep, bu gezisi sırasında iki defa Kazova'dan geçmiştir; Kazova ve Kaz Gölü hakkındaki gözlemlerini bu kitabında yayımlanmıştır. Misyonerin bu gezisinde Kazova'ya ilk uğradığı 17 Mayıs tarihli gözlemlerinde bu gölün adının bataklıklarda yaşayan yaban kazlarından verildiği bilgisine ilk kez rastlanmaktadır. Lennep, Turhal'dan itibaren Yeşilirmak'ın etrafında bataklıkların bulunduğunu da belirtmektedir. Yine, onun verdiği bilgilerden 1860'lara yakın bir tarihte bataklık alanları kurutmak için hendekler açılmaya ve bazı arazilerin tarıma kazandırılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Lennep Kazova'dan ilk geçişinde burası hakkında şu bilgileri vermiştir:

Gölü'nde su altı araştırmaları yapılması gerekmektedir. Bu ise koruma altına alınan göl ve havzasında çok zordur. Zira göldeki su seviyesi 1,5 mt. derinliklere kadar gerilemiştir.

⁹ *Danişmend Gazi Destanı*, Yay. Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayını, Niksar 2005, s. 149-150. Ayrıca bk. *Danişmendname*, Yay. Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayını, Niksar 1999, s. 131.

“Kazova, Commena Pontica'nın biraz kuzeyinde veya Tokat'ın yaklaşık dört saat kuzey-doğusunda başlar. Eğri bir şekilde yayılır ve doğu-batı yönünde uzanır. Bu şekilde on saat veya 40 mil ilerler. Batı kısmı hariç tamamen Yeşilirmak ile sulanır. Çünkü bu nehir Turhal'ın güneyinde bir yere geldiğinde, kuzeye döner ve dağların arasında Amasya'ya doğru akar. Yeşilirmak'ın yaptığı bu dirseğin batısında, çok uzak olmayan bir yerde, geniş ve derin bataklıklar bulunur. Çevredeki bataklıklar nedeniyle buraya erişim zordur. Bu bataklıkların zehirli buharları, hâkim yaz rüzgârları ile taşındığında son derece sağlıksızdır. Yakın zamanlarda hendekler kazılmış, büyük miktarda toprak geri kazanılmış ve tarıma alınmıştır. Böylece yaban domuzlarının doğal ve erişilmez yaşam alanları engellenmiştir. Fakat bunları drene etmek imkânsız görünmektedir, çünkü bazı kısımlarının nehirden daha alçak [seviyede] olduğu anlaşılmaktadır. Bu bataklıklar yağmurlarla ve yerel kaynaklarla beslenmektedir ve ayakları yoktur. Çok sayıda yabani ördek ve kaz barındırır. Bunlar burada sazlar arasında, yırtıcı kuşlar hariç, rahatsız edilmeden kendi hallerinde ürer ve beslenirler. Bu tüm ovaya, isimlerini verirler.”¹⁰

Lennepe, 27 Mayıs 1864'te Kazova'dan ikinci kez geçmiştir. Tokat'tan İzmir'e geri dönüş yolunda uğradığı Kazova'nın idari, etnik ve ekonomik yapısı yanında Kaz Gölü hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Lennepe bu ikinci geçişinde Söngüt Köyü üzerinden Pazar Köyü'ne ulaşmıştır. Yol boyunca rastladığı ördek, turna gibi kuşlar ve bunların özelliklerinden bahsetmiştir. Ayrıca Kazova'nın o tarihlerde Pazar'dan idare edildiğini ve Pazar'da bir nahiye müdürü ve bir de kadı bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Misyoner, köydeki birkaç mağaza ve dükkana işaret ettikten başka köye son zamanlarda yerleştirilen Çerkez göçmen ailelerin yörede sorunlar çıkardığına vurgu yapmıştır. Lennepe bu konudaki tespitlerini kendi cümleleriyle şu şekilde ifade etmiştir:

“[27 Ağustos 1864, Çarşamba] Saat [öğlen] 1:15'te tekrar yolumuzdaydık ve Türk köyü Söngüt köyü “altın ördeğin köyü”nü geçtik. Bu köy, tepenin eğimli yerlerine doğru konumlanmıştı ve neredeyse tamamı bataklıklarla çevriliydi. Burada kış dönemi boyunca pek çok çeşit ördek oluyor, ayrıca turnaların da burada yaşadığı ve uzun otlar arasında yavrularını büyüttükleri söyleniyor. Ancak burada bu kuşlardan üç dört tanesi dışında tek seferde, hiç, bir arada ve çok sayıda olduklarını görmedim. Onlara yaklaşmanın çok zor olduğu ve onları yakalamaya çalışırsanız çok hızlı kaçtıkları söyleniyor. Hiç şüphe yok ki bu tür, yılda iki defa uzun mesafeli göçe çıkan tür ile aynı, fakat yöre halkı bu kuşların yöreye özgü olanlarını yerli olanlar olarak ayırt ediyor. Nehir, dört kemerli dik ve eski bir köprü tarafından yanılmıştır. Köprü'nün kenarlarındaki delikli yerlere vahşi güvercinler dolmuştu. Saat 3:20'de suyun bol olduğu, üzüm bağları ve geniş bahçelerle çevrili olan, bir ovanın kenarına kurulmuş bir Türk köyü olan Pazarköy'e geldik. Burada, ovanın bu kısmındaki köylerin aynı za-

¹⁰ Henry John van Lennepe, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, Vol. 1, John Murray, London 1870, s. 133-134.

manda toplanabildikleri haftalık bir Pazar kuruluyor. Burası bütün nahiyeyi ya da Kaz Ova bölgesini otoritesi altında tutan Müdür ve Kadının ikamet ettiği yerdir. Köyde birkaç mağaza ve dükkân bulunuyor. [Köy]de son zamanlarda pek sorunlu oldukları söylenen Çerkez aileler [çoğaldı]. Köylerin içinden geçmek yerine daha direk bir yol olarak, sağdaki bahçelerden geçip ovanın yanından geçen ve şimdi çok tozlu-sıcak olan ana yolu terk edip, yamaca doğru olan yolun sol eteğine geçtik.¹¹

Misyonerin Pazar'dan sonraki uğrak noktası Farnı Köyü olmuştur. Yolda gördüğü bir çermikten bahsetmiştir. Bu çermik bugün Kat Köyü'nde bulunan sıcak su kaynağıdır ve hala Tokat yöresinde bazı hastaların tedavi için götürüldüğü bir yerdir. Lennep, Farnı Köyü civarında Ermeni bir dost olarak tanımladığı ve kendisinden övgüyle bahsettiği Hacı Boğos Ağa'nın çiftliğine gelmiştir. Anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla, geceyi bu çiftlikte geçirmiştir. Lennep, çiftliğe giden yoldaki izlenimlerini şu şekilde tasvir etmiştir:

"Bu yamaçlar iyi ekili olup ağaçlarla gölgeleniyor. Bir vadi ya da boğaza doğru döndük, meyve bahçeleri ve güzel bahçeler ile dağdan akan nehrin oradan Türk köyü "Farnı"ya geçtik. Yamaç boyunca 5:30'a kadar yol almaya devam ettik, çermik çeşmesini geçtik. Bu, 30 ila 50 fit yükseklikteki kireç taşlarının altındaki kaya tabakasından dışarı fışkıran suların olduğu bir kaynak idi. Bu çermiğin yukarısında iyice eskimiş taşlarıyla yüzümler önce kullanımda olduğu anlaşılan bir banyo mevcut. Bu çeşmenin çok şifalı olduğu varsayılıyor ve hatta çok uzaklardan bu çeşme için gelenler de çok. İsmi şu anlama gelir: Çermik: Kaplıca ya da maden suyu demektir. Fakat biz bu suyun normal sulardan gerek tat ve gerekse basınç açısından bir farkını gözlemleyemedik. Çok eskimiş bir cami ve ev yıkıntılarında, burada bir zamanlar bir köy olduğunu anlıyoruz. Bir bahçe hala ekili fakat bölge yakıcı kuraklıktan kavruluyor gibi, oysa ufak bir masraf ile düzeltilebilir. Saat 6:30'da Ermeni arkadaşımız Hacı Boğos Ağa'nın çiftliğine ulaştık, geceyi onunla geçirmek için çok sıcak bir teklif almıştık. Bura [çiftlik ve civar] kıymetli bir araziydi, ova boyunca kuzeydeki dağlara kadar ekilebilir kısımları olan, hatta Yeşilirmak'ın kuzeye doğru dönüp Turhal'a kavrıldığı yere kadar iki yakasını kaplayan verimli bir alandı."¹²

Lennep, Hacı Boğos Ağa'nın çiftliğini seyahat notlarında detaylı bir şekilde izaha kalkışmıştır. Onun bu izahında Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemindeki tarım politikalarında bazı problemlere yer verilmiştir. Ayrıca Lennep'in Boğos Ağa'nın çiftliğinde karşılaştığı manzara, birazdan üzerinde duracağımız Kaz Gölü Bataklığı ve çevresinde ahalinin toprağa bakışını ve yöredeki etnik ve dini toplulukları ve bunların özelliklerini örneklendirmesi açısından kayda değer bilgiler içermektedir. Burada bir Ermeni çiftçisi örneği olarak karşımıza çıkardığı Hacı Boğos Ağa'nın 25 yaşında ve oldukça genç ama bir o kadar da iyi eğitim almış, görgülü bir sima olduğuna değinmiştir. Ancak yöresindeki

¹¹ Lennep, *a.g.e.*, Vol. 2, s. 82.

¹² Lennep, *a.g.e.*, s. 83.

Türklerin Boğos Ağa'nın mal varlığı ve zenginliğini kıskandığını sözlerine eklemiştir. Öyle ki Ova'da yaşayan Türklerin bu geniş arazi sahibi adamı batırmak için uğraştığının altını çizmiştir. Türklerin sahte belgeler uydurup bölgede üç sene üst üste ekilmeyen arazilerin Çerkezlere verilmesi konusunda Bab-ı Ali'ye baskı yaptığını anlatan misyoner, bu kişilerin silahlandırılmış Çerkezler vasıtasıyla Boğos Ağa'yı da bezdirdiklerini aktarmıştır. Lennep'in belirttiği bir başka husus yöredeki Türklerin ekin tarlalarında ürün rotasyonunu etkin şekilde kullanamaması ve arazileri nadasa bırakmak zorunda kalmasıdır. Boğos Ağa bütün bu olumsuzluklar üzerine mallarını uygun bir fiyata satıp Avrupalı temsilcilerin daha çok bulunduğu ve kendisini daha rahat hissedeceğine inandığı İzmir ya da İstanbul'a yerleşmeye karar vermişti. Lennep'in Kazova'da tarımsal üretimi aktardığı bölümde şu ifadeler yer almaktadır:

"Bu beyefendi [Hacı Bogos Ağa] daha 25 yaşında olmasına rağmen Türkiye'nin her yerini gezmiş, doğal zekâya sahip ve ülkede elde edilebilecek en iyi eğitimi almış; tarımı seven ve başarıyla yapan birisiydi ancak [Osmanlı topraklarında yaşayan] tüm Hristiyanların ortak bir sorunu olarak, Türkler onun malvarlığını kıskanıyor ve onu batırmak için bölgedeki tüm Türkler birleşiyorlar. Türkler Bab-ı Ali'den elde ettikleri bir belge ile üç yıldır ekilmeyen tüm bölgelerin Çerkezlere verilmesini talep ediyorlar. Arazinin bol, iş gücünün az olduğu, ekinlerde rotasyon sisteminin bilinmediği bu ülkede ekilebilir arazinin önemli bir kısmı mecburen uzun süre nadasa bırakılmak zorunda kalıyor. Tokat ve Pazarköy otoriteleri arkadaşımızın topraklarından en kıymetli olanlarını seçip Müslümanların yalancı şahitliği ile üç yıldır ekilmediklerini söyleyerek, iyi silahlandırılmış bir grup Çerkezi bu mallara el koymak üzere yolladılar. Bu Çerkezler Hacı Bogos Ağa'nın kendi evinin bir mil kadar aşağısında yerleşmişler. Şimdi ise bu Çerkezlerin sebep olduğu soygunların ve sinir bozucu hallerin sonu yok. Haklı olan bu ev sahibi, beyhude çabalarla kaybettiklerini tanzim için elindekilerin önemli bir kısmını da kaybetti ve bizi buradan göçmesi gerektiğine ikna edip sadece elindekileri daha fazla zarar etmeden satıp temelli göçmek için bir fırsat beklediğini [söylüyor]; ayrıca Avrupalı güçlerin temsilcilerinin bol olduğu İzmir ya da İstanbul'da bir çiftlik alıp Türklerin tehditlerinden kurtulacağına inanıyordu."¹³

Lennep Hacı Boğos Ağa'nın çiftliğinde kaldığı anları anlattığı kısımda bir yandan Osmanlı Hükümeti'nin yanlış tarımsal politikalarını eleştirirken öte taraftan tarım arazilerinde çalışan insanları da tasvir etmiştir. Lennep, yöredeki Çerkezlerin haksız ve baskıyla toprak elde etmelerinin devleti önemli bir gelir kaybindan mahrum bıraktığını söylerken Hacı Boğos Ağa'nın çiftliklerinde çalışanların daha çok Kızılbaşlardan oluştuğuna dikkat çekmiştir. Lennep'e göre, Kızılbaşlar, Türklerle [Hanefileri kast etmiştir.] kıyasla daha itaatkâr; Hristiyanlarla mukayese edildiğinde daha az hilekâr insanlardı. Lennep, hayran kaldığı bu insanlar hakkında başka bazı bilgiler de vermiştir. Lennep, Boğos Ağa'nın çiftliğindeki çalışanlara ilişkin gözlemlerini şöyle açıklamıştır:

¹³ Lennep, a.g.e., s. 84.

“Şuna şüphe yok ki iktidarın bu gibi davranışları anlık fayda sağlasa da sonunda kendi yıkımları ile sonlanır, Hükümet’in önemli kısmı bunu savunuyor ve görülmüyor. Herkes anlayabilir ki bu kadar büyük tarım arazisi esas sahibinin marifetli yönetimi altında devlete vergi olarak büyük gelir sağlayabilirken, bu sefil Çerkezler Türk bağınazlığını ve kıskançlığını öne çıkarıp ele geçirdikleri bu tarım arazilerinde devlet hazinesine sürekli zarar veriyor. Böylece bu bağınazlık kendi kendisini cezalandırıyor ve yalnız kendi haklılığını savunan Türkiye açlık çekiyor. Arkadaşımızın tarlalarında çalışanlar çoğunlukla Türklere göre daha itaatkâr, Hristiyanlara göre daha az hilekâr ve çok çalışkan bulduğu Kızılbaşlardan oluşuyor. [Kızılbaşlar] kendi evlerini dairesel, önemli ölçüde zeminden düşük ve düz çatılı olacak şekilde kendileri inşa ediyorlar. Bu insanlar dayanıklı ve kuvvetli görünüyorlar. Muhtemelen Küçük Asya [Türkiye] Yarmadası’nın ilk yerleşimcilerinden ve kendilerine has bir ırktan insanlar. Muhammedî olduklarını açıkça söylüyorlar fakat bu beyanın pek samimi olmadığı biliniyor ve Türkler de bunun tam olarak farkındalar, bu yüzden de onlardan tamamen nefret ediyorlar. Onlar Tanrı’ya inanmıyor ve ruhların göçüne olan inançlarına [hâlâ] bağlılar. Türkleri taklit ederek dini öğretmenlerine hoca, şeyh, derviş gibi isimler veriyorlar. Burada 90 yaşında ama hala güçlü ve ayakta olan Derviş Hüseyin Baba adında birini gördük. Resminin çizilmesi teklifine karşın oldukça memnun olmuştu. El ve ayaklarının dikkat çekici şekilde küçük olduğunu fark ettim. Türkiye’nin her büyük şehrinde hükümet hediyesi olarak buldukları ofislerinde her çeşit ticaretle uğraşan [Kızılbaş] adamlar bulunmasına rağmen hâlâ pek çoğu tarıma bağlıdır, kadınları Hristiyanların olduğu yerde peçe takmaz, fakat sadece Türklerin olduğu yerlerde takarlar.”¹⁴

Kazova, tarım arazileri, yörenin etnik yapısı ve tarımda çalışan kesim hakkında bu doyurucu açıklamaları yaptıktan sonra Lennep, sözü Kaz Gölü Bataklığı’na getirmiştir. Kışın bataklıkların ördek ve yaban kazlarının yaşam alanı haline geldiğini, teknelerle sazlıklarda ilerleyen avcılarının bunları avladığını, suyun üç kesimde derinleştiğini, yöredeki insanların bataklığın kaynağı olarak Yeşilirmak Nehri’ni gördüğünü, yörede sıkça rastlanan sıtma vakalarının halk tarafından, bataklığın neden olduğu kötü kokuların batı rüzgârlarıyla Tokat’a doğru taşınmasından kaynaklandığına inanıldığını kitabında aktarmıştır. Lennep, bataklık hakkındaki tespitlerini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Perşembe 28 [Ağustos 1864]: Kaz Ova’nın bataklıkları, altımızda, net görüş alanımızda. Bataklıklar, bu bölgenin sağlıklı yapısını etkilememiş çünkü hastalık [ateş] mevsimi boyunca rüzgâr bu yönden esmiyor. Kışın bataklıklar ördeklerin ve ovaya ismini veren vahşi kazların yaşam alanı haline geliyor. Zaman zaman bataklığa açılan düz teknelerde ağaç dalları altına yatan veya sazlıklar arasında usulca ilerleyen avcılar tarafından vuruluyorlar. Suyun çok derin olduğu üç bölge var. Bizi ağırlayanlar ba-

¹⁴ Lennep, a.g.e., s. 85-86.

taklığa nazaran daha yüksek olan karşısındaki nehrin kesilmesi ile bataklığın kurutulamayacağına inanıyor. Tokat'ın en batısındaki sınırlarında köy evlerinde çok yaygın olan sıtmanın ve kötü kokulu havanın batı rüzgârları ile bu bataklıktan oralara taşınmasına sebep olduğu var sayılıyor.”

Kaz Gölü'nün sıtma kaynağı olarak Tokat'a kadar etkili olabileceğine Lennep'in pek inanmadığı görülmektedir. Ona göre, bataklıkla Tokat arasındaki mesafe en az yedi saattir ve bataklık etkilerinin oralara uzanması imkânsızdır. Örneğin Taşlıçiftlik Köyü sıtmadan tamamen arınmıştı. Lennep'in anlatıklarına bakılırsa, Kaz Gölü bataklıklarında çok sayıda yaban domuzu da vardı ve yaban domuzları yöredeki ekin tarlalarına zarar veriyordu. Hastalıkların bir nedeni de Müslümanların ekin saplarını [anız] tarlada bırakmalarıydı. Lennep, Kaz Gölü ile ilgili sözlerini şu cümlelerle tamamlamıştır:

“Ben ise öyle olabileceğine inanmıyorum. Aradaki mesafe en az yedi saat ve bu çok uzun bir süre. Söngütköy civarındaki bataklıkların bu sıtmanın ve bataklıkta ikinci yarısına yakın olan iki çiftlikteki sıtmanın en temel sebebi olduğuna şüphe yoktur, zira buralar sıtmadan ağır şekilde etkilenirken Taşlıçiftlik ise sıtmadan tamamen arınmış ve uzak idi. Kaz Ova bataklıkları, gece ortaya çıkan ve bölgedeki tarlaların ekinlerine zarar veren çok sayıda yaban domuzunun da uğrak yeri idi. Vurulmaları için izlenmeleri gerekiyordu. Ancak insanlar Müslüman olduklarından sapları tarlada bırakıyorlardı ve bu hastalık doğuruyordu, bu yüzden hükümet görevlileri gelip onları bu sapları yakmaları için zorlamak zorunda kalırdı.”¹⁵

II. Kaz Gölü Bataklığının Kurutulması

i. Osmanlı Devleti'ni Bataklıkları Kurutmaya Zorlayan Nedenler ve Bu Konuda Aldığı Önlemler

Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren bataklıkların yol açtığı problemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devletin bataklıklarla mücadelelerinde çok farklı nedenler etkili olmuştur. Bu nedenler, zamana ve mekâna göre farklılıklar göstermiştir. Örneğin, bataklıklar *ordunun geçiş güzergâhında* olduğunda askerin sevinde sorun çıkarabilmekteydi. Bu hallerde padişah ve merkezdeki hükümet organları tarafından ordu güzergâhı üzerindeki yerleşim birimlerinin idarecilerine bataklıklar konusunda önlem almaları için emir ve hükümler yollanabilmekteydi. Örneğin 10 Mayıs 1791'de Osmanlı-Rus Savaşları devam ederken bu şekilde bir hüküm Şumnu yakınlarındaki kazaların kadılarına gönderilmişti. Hükümde, kadılardan ordunun Şumnu Sahrası'ndan hareket ederek Babadağı'na varacağından, bataklıkların kurutulması, dar ve çalılık olan yolların düzeltilmesi emredilmişti.¹⁶

¹⁵ Lennep, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁶ BOA.C.NF.3.116 (07 Ramazan 1205/10 Mayıs 1791). Osmanlı Devleti sefer sırasında bataklıkları doldurmak için öküz arabalarından da yararlanılmaktaydı. 1683-1699 arasında Kutsal İttifak Savaşları devam ederken sefere gitmek için askerlerin geçeceği Niş-Belgrad yolu üstündeki köprülerin tamiri, bataklıkların doldurulması ve yolların temizlenmesi için istenilen öküz arabalarının hazırlanıp gönderildiğine dair 4 Mayıs 1692 tarihli belge buna işaret etmektedir. Bk. BOA.AE.SAMD.II.3.232 (17 Şaban 1103/4 Mayıs 1692).

Osmanlı Devleti *verimsiz arazilerin ıslahı* için de bataklık kurutma politikalarına başvurabilmekteydi. Verimsiz bataklık arazilerin ıslahının da gözetilerek sel baskınına sebep olan ark ve setlerin ıslah ve engellerinin giderilmesi gerektiğine dair 9 Temmuz 1912 tarihli bir belge buna açık bir delildir.¹⁷ Osmanlı devlet adamları bataklıkların suyuna mecra açarak *arazi sulama ve değirmen işletme* konusunda bazı göl sularından yararlanmaya da çalışabilmekteydi.¹⁸

Bataklıkların kurutulmak istenmesindeki bir amaç da bataklıkların etrafa yaydığı *kötü kokuların önlenmesi*ydi. Kala-i Sultaniye [Çanakkale]'de Kofalık denilen bataklığın etrafına yaydığı kötü koku hem fakir halkın hem de kışla ve kalelerde bulunan askerlerin sağlığına zarar verdiğinden Biga ve dört kale ahalisinin imece suretiyle çalıştırılarak adı geçen bataklığın kurutulması ve kendilerine ekmek ile gereken alet edevatın verilmesine dair 1835 senesine ait belge buna güzel bir örnektir.¹⁹

Bataklıkların meydana gelmesinde *sel* sularının önemli bir payı vardı. Örneğin, Trabzon ve Gümüşhane gibi yerlerde sellerden meydana gelen bataklıklar bir takım hastalıkların çıkmasına sebep olmaktaydı. Bu yüzden, buralarda, bataklıkların temizlenmesi ve ıslahı için yeterli miktarda amele istihdamıyla, masrafların Nafia ödeneğinden karşılanmasına dair bazı önlemler alınmaktaydı.²⁰

Bataklıkların kurutulmasında *sivrisinek*lerin neden olduğu ve genel halk sağlığını tehdit eden *sıtma* salgınlarıyla mücadele önemli bir etkendi. Sıtmaya karşı mücadele devletin erken dönemlerinden itibaren vardı. Üzeyr haslarından Karakova ve Ağnyas nehirlerinin ziraat olunan yerleri Payas Kalesi etrafında olup bataklık ve sazlık yapmasıyla *humma* hastalığına yol açtığından halk tarafından kurutulmalarına izin verildiğine dair 1574 senesinde Halep Defterdarı Mehmed Çelebi'ye gönderilen hüküm bu durumu kanıtlamaktadır.²¹ Gümölcine dolaylarındaki bataklıkların, orada bulunan taburlardaki zabitlerin ve halkın sıtmaya yakalanmasına yol açmasından dolayı bunların sık sık değiştirilmesi ve adı geçen bataklıkların kurutulmasına izin verilmesine dair 1884 senesine ait bir yazışma bu durumla ilgili başka bir örnektir.²² Bataklıkların yayılmasına yol açtığı hastalıklardan birisi de *koleraydı*. Koleranın yayılmasını önlemek için Fırat Nehri'nin Basra ve Bağdat vilayetlerinde oluşturduğu bataklıkların kurutulması veya suyla doldurulması 1889 senesinde gündeme gelmişti. O zaman merkezdeki hükümet organları bir fenni heyetin bu iş için keşif yapmak üzere görevlendirilmesini ve masraflarının karşılanmasını kararlaştırmıştı.²³

¹⁷ BOA.DH.MB.HPS.M.5.43 (24.07.1330/9 Temmuz 1912).

¹⁸ Örneğin, Kırşehir civarında bataklık halinde bulunan Seyfe Gölü suyunun Mucur Kasabası'na getirilmesi halinde bölgedeki geniş bir arazi ile birçok değirmenin bundan faydalanacağına dair yerel makamlardan gönderilen teklif üzerine, merkezi idareciler 15 Mart 1894 tarihli cevabi yazıda gerekli teknik ve mali çalışmanın yapılmasını istemişlerdi. BOA.DH.MKT.5.53 (8 Ramazan 1311/15 Mart 1894).

¹⁹ BOA.C.SH.6.274 (16 Rebiülahir 1251/11 Ağustos 1835).

²⁰ BOA.DH.MKT.18.16 (6 Şevval 1310/23 Nisan 1893).

²¹ BOA.A.DVNSMHH.d..24.2 (13 Ramazan 981/6 Ocak 1574).

²² BOA.Y.MTV.13.65 (6 Rebiülevvel 1301/5 Ocak 1884).

²³ BOA.DH.MKT.1657.14 (19 Muharrem 1307/15 Eylül 1889).

Nehir ulaşımının sağlanması hususu bataklıkların kurutulmasında önemli nedenlerden birisiydi. Aydın Vilayeti sınırları içerisindeki Menderes Nehri etrafındaki bataklıkların kurutulması ziraate, kurutma ve liman inşası yoluyla nehrin yolcu ve eşya taşımacılığına uygun hale getirilmesi ve nehirde vapur işletmeciliği konularında Ohannes Samancı, Abdullah Efendi ile Mösyö Nathan Dreyfus'a imtiyaz verilmesine dair bir emr-i ali yayımlanmıştı.²⁴ Bataklıkların kurutulmasıyla sağlanması düşünülen faydalar içerisinde son dönemlerde Osmanlı Devleti'nin Türkiye'deki topraklarında tarım arazisi açma düşüncesinin de rolü büyüktü. Kurutulacak bataklıklarla Konya Ovası'nın sulanmasıyla kazanılacak tarım arazilerinin İslam muhacirlerin iskânına tahsis olunmasına dair yazışmalar bunu ortaya koymaktadır.²⁵

Bataklıkların kurutulmasına ilişkin önceliklerin sıralanmasının ardından ıslah sürecinde hangi yöntem ve tekniklerin uygulandığını şöyle özetlemek mümkündür: Kurutulması planlanan bataklıklarda devlet, ilk olarak *keşif* yaptırmaktaydı. Örneğin 1882'de Selanik ve Vidin kazalarındaki *Larwa* bataklıklarının kurutulması için gerekli keşif yapılması ve operasyonla ilgili rapor ve haritaların hazırlanıp kendilerine verilmesini isteyen Selanikli Hakkı ve Said Efendiler tarafından sunulan dilekçe buna işarettir.²⁶ Keşif kadar önemli bir konu da üzerinde işlem yapılacak bataklıkların *haritalarının* ve *resimlerinin* çizilmesiydi. Bataklıkların kurutulması amacıyla haritalar çizilmesi ve incelemelerde bulunulması için; Sivas, Ankara ve Basra vilayetleri tarafından tayin olunan veya olunacak olan mühendis, kondüktör ve amele masraflarının düzenlenmesi talebi ve bataklıklar civarında alınacak tedbirlere dair 1889 senesine ait yazışmalar bu konunun önemini ortaya koymaktadır.²⁷ Bataklıkların kurutulması konusunda Avrupa'dan temin edilecek *aletlerin* maliyetinin düşürülmesi de devletin öncelikleri arasındaydı. İskenderun bataklıklarının temizlenmesi işinde kullanılmak üzere 1893'te Avrupa'dan getirilecek eşyadan *gümrük vergisi alınmaması* Ticaret ve Nafia Nezareti'nin gündemindeydi.²⁸ Devlet, bataklıkların kurutulmasında en iyi seçeneğin şirketler kurulması olduğuna inanmaktaydı. Bataklıkların kurutulması ve kanallar açılması gibi bayındırlığa ait işlerin şirketler kurularak halledilmesinin en iyi yol olduğuna ilişkin 1911 senesine ait bir yazışma bulunmaktadır.²⁹ Kurulan şirketlere yapacakları işe karşılık bazı imtiyazlar verilmekteydi. İmtiyazların kötüye kulla-

²⁴ BOA.A.DVN.MKL.30.34 (27 Safer 1307/23 Ekim 1889).

²⁵ BOA.İ.TNF.17.44 (27 Zilkade 1325/1 Ocak 1908).

²⁶ BOA.Y.A.RES.17.65 (23 Zilhicce 1299/5 Kasım 1882).

²⁷ BOA.DH.İD.44.4 (4 Şevval 1328/23 Ekim 1889).

²⁸ BOA.DH.MKT.53.26 (13 Safer 1311/26 Ağustos 1893).

²⁹ BOA.DH.HMŞ.14.75 (7 Şevval 1329/1 Ekim 1911). Kurulan şirketlere bu işleri yapmalarının karşılığı olarak imtiyazlar da verilmiştir. Drama Sancağı'nda Pravişte Gölü ile etrafındaki bataklıkların kurutulması ve ziraate elverişli bir hale getirilmesi için Dramalı Mehmed Bey-zâde Agah ve Selanikli Hıfzı Beylere 1909'da imtiyaz verilmişti. Bkz. BOA.İ.İMT.8.5 (05 Zilkade 1327/18 Kasım 1909). Manastır Vilayeti'nin Görice Kazası'ndaki Soyana diğer adı Kaynata Gölü ile çevresindeki bataklıkların tarıma açılması için 1883'te Debreli İlyas Paşa-zâde Mehmed Cemal, Kalkandelenli müteveffa Hüseyin Paşa-zâde Cafer beylere imtiyaz verilmişti. Bkz. BOA.Y.A.RES.19.59 (30 Cema-ziyelevvel 1300/8 Nisan 1883).

nımı, teminatların yerine getirilmemesi ve başka sorunlar ortaya çıkması durumunda imtiyaz sahipleri değiştirilebilmekte ya da imtiyaz tamamen ortadan kaldırılabilmekteydi.³⁰

ii. Kaz Gölü Bataklığını Kurutma Girişimleri

Osmanlı egemenliğindeki Sivas Vilayeti sınırları içerisinde birçok ufak tefek su birikintisi vardı. Ancak bunların içerisinde göl terimini tam anlamıyla hak edenler *Ladik*, *Kaz*, *Karagöl* ve *Koçhisar* gölleri idi. Bu göllerden önemli miktarda balık avlanılır ve sazlıklarındaki kamışlarından hasır yapılırdı. Sivas Vilayeti'nin arazisinin büyük kısmı yüksek dağ ve yaylalardan meydana geldiği halde oldukça alçak ovaları da vardı. Amasya Sancağı'ndaki Suluova; Tokad Sancağı'nda bulunan Kazova ve Taşova bu şekildeydi. Bazı yerlerinde çeltik ekilen Suluova'da önceleri sıtma [humma-yı merzagiye] şiddetle etkili olmaktaydı. 20. yüzyılın başlarından itibaren çeltiğin zararları fark edilip ova da ekimi daraltılınca sıtmanın etkisi biraz azaldı. Kaz Gölü'nün yazın etrafına kötü koku yayan bir bataklığa dönüşmesi nedeniyle Kazova'da da sıtma vakaları yaygın bir şekilde görülmekteydi. Gariptir ki bu gölün etrafındaki köyler sazlık ve çayırliklarından yararlanmayı kendi sağlıklarına tercih edip gölün kurutulmasına karşı çıkmaktaydı. Taşova'da ise böyle sağlığı bozan bir yer bulunmamaktaydı. Kazova kadar kötü ve ağır kokulu bir havaya sahip değildi. Ancak Taşova'nın birçok yerinde içme suları sıkıntılıydı. Kelkit Vadisi'nin daha yukarı tarafında yer alan Niksar Ovası pirinç ziraatından dolayı sıtmanın ortaya çıkmasına elverişli bir alan teşkil etmekteydi. Ladik Gölü yaz mevsiminde çekilerek bataklıklar bırakmaktaydı, ancak bulunduğu yerin yükseltisi ve güzel havası kötü etkilerin ortaya çıkmasına izin vermemekteydi. Tokat ve Amasya sancaklarında bilhassa yukarıda bahsi geçen ovalarda kış ılıman geçer ve dört mevsim muntazam bir şekilde yaşanırdı. Tokat ve Amasya sancakları dışında Sivas Vilayeti'nin diğer taraflarında sıtma riski yok gibiydi.³¹

Kaz Gölü, Zinav ve Uyuz gölleriyle birlikte Tokat'taki üç dikkate değer doğal gölden birisiydi. Zinav Gölü, Reşadiye Kazası'nda ve Kelkit Irmağı'na karışan Zinav Deresi üzerindeydi. 400 metre uzunlukta ve 130 metre derinlikte bir sahayı işgal eden bu göl, Zinav Deresi ve vadisindeki arazinin kaymasıyla meydana gelen çukurluğa dere suyunun dolmasından oluşmuştu. Gölün etrafı çam ve diğer ağaçlarla kaplıydı. Kaz Gölü gibi bataklığı yoktu. Manzara ve hava açısından yayla olarak kullanılmaya ve kamp kurmaya elverişliydi.³² Uyuz Gölü, Artova'nın Sulusaray Nahiyesi'nde ve Ulubağ ile Balıkhisar köy-

³⁰ İzmit dolaylarında bulunan bataklıkların temizlenmesi imtiyazını alan Viçen Acemyan'ın teminat parasını ödeyememesi üzerine imtiyaz Taşçıyan Serkiz Efendi'ye verilmişti. Bkz. MV.15.2 (22 Rebiülevvel 1304/9 Aralık 1886). Taşçıyan Serkiz 1887'de bu iş için anonim bir Osmanlı şirketi kurmuştu. Bkz. BOA.MV.15.65 (13 Rebiülahir 1304/9 Ocak 1887). Bazen imtiyazını kötüye kullanmaya kalkışanlar olabilmekteydi. Devlet bu durumlara da müdahale etmişti. Örneğin, Mehmed Paşa'nın bir bataklık ruhsatnamesine istinaden şahsı üzerine almak istediği orman ve bu ormanın işletmesi için Fransız Birol'la yapılan kontrat iptal edilmişti. Bkz. BOA.Y.PRK.OMZ.2.54 (2 Rebiülevvel 1318/3 Haziran 1900).

³¹ *Salname-i Vilayet-i Sivas*, sene 1325/1907, s. 174-176.

³² Şükrü Meral, *Tokat Vilayeti, Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1938, s. 11-12.

leri arasındaki düzlükteydi. Çevresinde yaşayan köylüler, uyuz hastalığına tutulan sığır ve koyunlarını bu gölün suyu ile yıkayarak iyi ettiklerinden Uyuz Gölü adını almıştı. Bununla beraber suların çekildiği vakitlerde burası da bir sıtma kaynağı olmaktadır.³³

Kaz Gölü, Cumhuriyet'in ilk senelerinde Kazova'nın kuzey-batısında beş kilometre kadar bir sahayı işgal etmekteydi. En derin yerleri orta kısımlarıydı ve sularını daima muhafaza eden yerlerde 30 mt. kadar derinlik kazanırdı.³⁴ Osmanlılar döneminde, bulunduğu yerin yakınlarından geçen Yeşilirmak'ın yatağına göre alçakta bulunmasına bakılarak, Kaz Gölü'nün suyunu çoğunlukla sızıntı suretiyle bu ırmaktan aldığına inanılırdı. Gölün, belli başlı bir ayağı yoktu ve olağanüstü kurak geçen senelerde tamamen çekilip ötede beride gölcükler halinde kalırdı. Böylece belirli oranda küçülür ve çekildiği yerlerde karasığır ve manda hayvanlarına uygun bol çayır otları yetişirdi. Biraz da tuzlu, halkın deyimiyle çorak olduğundan hayvanlar lezzetli otu ve muhtaç oldukları kaloriyi buralardan günlük olarak almış olurdu. Havası ılıman olduğundan burası ve çevresi birçok aşiretin mesken ve kışlağı olurdu. Yazın çekildiği yerleri bataklıklara terk ettiği zamanlarda havası kötüleşir ve sıtma vakaları çoğalırdı.³⁵

Tokat'ta Osmanlılar dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Artova Kazası'nın merkez nahiyesinin Çiftlik-Kızık-Kervansaray-Yatmış köyleri ile çevrilen ve ortasında Bolus ve Gedagız köyleri bulunan çevresi 15 km.yi bulan çayırılık saha bir uçtan öteki uca bataklık halindeydi. Sulusaray Köyü'nün dört yanından birer saatlik arazide Çekerek'in taşkın suları ile yazın bataklık olurdu. Yeşilirmak Kazova'nın kuzey kısımlarını; Kaz Gölü kendi bulunduğu alanı bataklık haline getirdiği gibi Kelkit Irmağı taşıdığı zamanlarda, sıcak aylarda Niksar Ovası da bataklığa dönüşürdü. Fakat bunlar geçiciydi. Kaz Gölü'nün kurutulması Cumhuriyet döneminde de gündeme gelmiş; Kaz Gölü'nün ve Kazova Bataklığı'nın kurutulması kararlaştırılmıştı. Tokat'taki öteki bataklıklar da kurutulduğunda hem sıtma kaynakları ortadan kalkacak hem de geniş ve verimli tarım arazileri elde edilmiş olacaktı.³⁶

Bataklıklar haşeratların yuvalandığı önemli yerlerdi. Bununla birlikte Kaz Gölü Tokat ve yöresinde tek haşerat yuvası değildi.³⁷ Tokat'ta hem *anofel* hem *küleks* çeşidinde *sivrisinek*lere her yerde rastlanırdı. Bu sivrisinekler, ilkbahar ortalarındaki yağışlarla ortaya çıkar; yaz mevsimi boyunca ve sonbahar ortala-

³³ Meral, *a.g.e.*, s. 12.

³⁴ Meral, *a.g.e.*, s. 11.

³⁵ *Tokad Vilayeti, Tokad Kasabası Hakkında Malumat*, Tokad Himâye-i Etfal Cemiyeti Neşriyatı, Vilayet Matbaası, Sivas 1926, s. 6.

³⁶ Meral, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷ Tokat'ın 20. yüzyıl başında çekilen fotoğraflarına dikkatle bakanlar, şimdilerde Sanayi olarak bilinen yer ve çevresinde Yeşilirmak'ın taşmasına bağlı olarak bir göl göreceklere. Bu göle Çağagölü ismi verilmekteydi. Hatta, günümüzde Tokat'ta Yeşilirmak Mahallesi içerisinde gölün bulunduğu yerde Çağagölü adında bir cadde bulunmaktadır. Bu açıdan Tokat şehir merkezinde Osmanlılar döneminde sıtma vakaları konusunda şehirden 39 km. uzaktaki Kazgölü'nü tek başına sorumlu tutmak tarihe büyük haksızlık olur. Sıtma vakalarının önemli nedenlerinden birisi de Yeşilirmak gibi büyük nehirlerin yataklarının Osmanlılar döneminde henüz kontrol altına alınmamış olmasıdır.

rına kadar kaybolmazlardı. Barınma yerleri kuytu ve loş köşeler, ılık ve nemli ortamlar, dere kıyılarında ve bahçe kenarlarındaki söğüt ağaçları ve sazlıklardı. Üreme yerleri ahırlar, şehir ortasından geçen ve yazın yer yer birikintilerden ibaret kalan dere kenarındaki sazlıklarla şehrin içinde ve dışındaki sebze ve meyve bahçelerinin kuytu ve nemli köşeleri ve harkları. *Tatarcıklar*, daha çok, dere kıyılarındaki bahçelerin sulak ve gölgeli yerlerinde, ahırlarda görülürdü. Yaz gecelerinde insanlara rahat uyku uyutmazlardı. *Karasinekler*, şehir ve çevresi bahçelik ve meyvelerle bezenmiş olduğu için yazın bunların her çeşidi her tarafta bulunurdu.³⁸ Hem bataklık alanlar, hem burada sıralanan yerlerdeki sinek türleri sıtmaya yol açan parazitleri taşıyan türler içerisindeydi.

Tokat'ta vilayet arazisinin yazın çok sıcak olması, ovalarını besleyen ırmakların mevsimlere göre azalıp çoğalarak etrafında bataklıklar ve birikinti sular meydana getirmesi, kenarları kavak ve söğüt ağaçlarıyla gölgelendirilmiş bağ ve bahçelerin bolluğu, tütün tarlalarının ve özellikle çeltiklerin çok zaman su altında bırakılarak geçici gölcükler meydana getirilmesi gibi sivrisineklerin üremelerine pek elverişli olan durumlar yüzünden sıtma, buranın yüzyıllardan beri yerleşmiş ezeli bir belasıydı. Kazova, Niksar Ovası, Artova Kazası'nın Çıkrık Irmağı Havzası vilayetin belli başlı sıtma yataklarını, sivrisinek kaynaklarını teşkil ederdi. Osmanlı Devleti zamanında halk sağlığı konusunda görülen bazı ihmaller bu hastalığın yayılmasına yol açtığı için birçok köyde sıtmadan birçok ocak sönerdi. O devirlerde sağlıkla ilgili kuruluşlar tam anlamıyla kurulmadığından, günümüzde, sıtmanın yol açtığı ölümlerin hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymak imkansızdır. Artova Kazası'nın Çermikönü, Zile'nin Reşadiye, Almus'un Alemdar köyleri, Kaz Gölü nahiyesindeki birkaç köy sıtmayı derinden hisseden yerlerdendi. Sıtmanın vilayet içerisinde en çok görülen şekilleri *tersiyane* ve *kuvartanaydı*. Niksar, Taşova, Turhal ve Zile'nin bazı yerlerinde *tropika* şekillerine de tesadüf olunmuştu. Tropikananın adı halk arasında *humma* veya *yataklık*ti. Sıtmanın etkili olduğu yerlerde, çeşitli derecelerde dalak ve karaciğer büyümesi, kansızlık, sıtma kaşekrileri, kadınlarda erken doğum gibi şikayetler görülürdü. Tokat'ta sıtmaya karşı tedbir alma işleri *Vilayet Sıhhat ve İctimai Muavenet Teşkilatı*'nın kurulduğu R. 1336/M. 1920 yılında başlamış ve Cumhuriyet devrinde kuvvetlendirilmiştir. Hükümet tabipleri ve sağlık memurlarının halka ücretsiz korunma ve tedavi sağlaması, *kinin*³⁹ kullanımının yaygınlaşması, hastalığın kötü etkileri hakkında halkın bilgilendirilmesi Tokat'ta sıtmanın giderek azalmasında etkili olmuştur. Geniş sıtma alanları olmadığı gibi bu tedbirler de amacı karşılamaya yeterli olduğundan Cumhuriyet'in erken dönemlerinde vilayet içinde *Sıtma Mücadele Teşkilatı* kurulmasına gerek görülmemiştir.⁴⁰

³⁸ Meral, *a.g.e.*, s. 151.

³⁹ *Kinin*, kınakına ağacının kabuğundan çıkarılan bir ilaçtır. En çok kullanıldığı hastalık sıtma (malarya)dır. Yıllarca bu hastalığın tek ilacı olarak kalmış, yalnız, sıtma mikroplarının her çeşidine tesir edemediğinden, zamanla, kimya biliminin ilerlemesi üzerine, kininden daha kuvvetli sıtma ilaçları yapılmıştır. Bundan dolayı, kininin bugün sıtma ilacı olarak önemi azalmıştır, ancak, ateşli hastalıklarda, özellikle grip hastalığının tedavisinde, bu hastalıktan korunmada kullanılmaktadır (<http://www.nkfu.com/kinin-nedir-kinin-ne-ise-yarar/>-Erişim tarihi: 05.09.2018, 03:08).

⁴⁰ Meral, *a.g.e.*, s. 170-171.

ii.i. Kaz Gölü Bataklığı'nın Kurutulmasına Yönelik İlk Ciddi Girişim (1870-1871)

Kaz Gölü'nün kirlenmesi ve etrafına kötü koku yayması sebebiyle temizlenmesi yönünde önlem alınması için Pazar Suyu'nun göle bağlanıp oradan gölün suyunun Yeşilirmak'a akıtılması, Karakaya denilen taşlığın kırılarak göldeki suyun Amasya'da Yeşilirmak'a aktarılması ya da gölün etrafına ağaç diktilmesi önerilerini içeren bir girişim ilk olarak 1870 senesinde gündeme gelmiştir.

Dahiliye Nezareti'ne yollanan 25 Receb [12]87/21 Ekim 1870 tarihli Sivas Vilayeti Umumi Meclis mazbatası bu konuda ulaşabildiğimiz en eski belgedir. Belgede, ilk olarak, o tarihlerde Sivas Sancağı'nda bulunan Tokat Kazası'na bağlı Kazabad Nahiyesi arazisinin veriminden bahsedilmiştir. Bununla birlikte, Kaz Gölü denilen bataklıktan meydana gelen kötü kokunun havalinin genel sağlığına zarar verdiği dile getirilmiştir. Gölün ayağının bulunmamasından dolayı önemli miktarda araziye kapladığı, toprakları işlenemez hale getirdiği, çekildiği mevsimde havanın olumsuzluğu nedeniyle çevresindeki herkesin sürekli olarak sıtma hastalığına yakalandığı belirtilmiştir. Ayrıca ara ara insan ve hayvanlarda salgın hastalık ortaya çıkmasıyla çok sayıda ölüm vakasının ortaya çıktığı da ifade edilmiştir. Bu nedenle ahalinin perişan ve mağdur olduğu; göl etrafında iskân edilen muhacirlerin rahat edememelerinden dolayı zorunlu olarak havası daha güzel olan mahallere nakledildikleri hatırlatılmıştır. Pazar Köyü'nün batı tarafından akan büyük suyun, köyün alt tarafından ilk olarak 5000 mt. uzunluğunda yeniden hark/kanal açılmasıyla göle ve oradan da suyun önceki yatağına [Yeşilirmak] akıtıldığı ya da göle yakın bir yerde Karakaya denilen taşlığın kırılarak uygun bir yatak bulunduğu takdirde hem kötü koku ve hem gölün sebep olduğu diğer olumsuzlukların tamamen ortadan kaldırılacağı hem de bataklıktan kurtarılarak kazanılacak arazi sayesinde 20-30 bin kile⁴¹ tohum artırılacağı vurgulanmıştır. Eğer, [bataklığın kurutulmasıyla elde edilecek] arazi talep edenlere ihale olunursa bu iş için ortaya çıkacak masrafları tamamıyla karşılayamayıp az bir eksiğinin kalacağını altı çizilmiştir. Her ne kadar az bir eksik kalsa da göl ve bataklık çevresinin tamamen bayındır hale geleceği söylenmiş ve bu iş için bir haritanın çizildiği dile getirilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre, gerekli ıslahata dair Sivas'tan gelen bir rapor vardı ve harita konusu bu raporun bir bendinde açıklanmıştı. Belgede aktarılan ifadelerle göre, göl, Bahar aylarında genişleyerek etrafından büyük miktarda araziye ele geçirmekteydi. Bu durumun yol açtığı zararların giderilmesi amacıyla göl suları Yeşilirmak'a karıştırılmalıydı. Bu iş için gereken masrafın keşif usulü yerine getirilmemişti. Ancak tahmini olarak bataklığın kurutulmasıyla ortaya çıkacak arazi satıldığı takdirde masrafların çoğu karşılanabilecekti. Bataklıkta yapılacak işler araziye yeni baştan canlandıracak ve büyük bir ıslahat böylece gerçekleşecekti. Bataklığın ku-

⁴¹ Özellikle hububat ağırlığını ölçmek için kullanılan kile ya da *keyl* değişik yerlerde farklılık arz etse de 1 İstanbul kilesi 25,659 kg.'a karşılık gelmekteydi. Buna göre bataklığın kurutulmasıyla elde edilecek araziden 513180-769770 kg. aralığında ek ürün elde edilmesi hedeflenmekteydi. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt: I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 401-408.

rutulması sağlayacağı birçok fayda yanında nahiyeden toplanan örü de iki katına çıkaracak ve Kazova hazineye daha fazla katkı sunacaktı. Bahsi geçen haritanın ekte sunulduğu da belgeye not düşülmüştü. Belgenin sonunda iş için gerekli eksik meblağın verilmesi de talep edilmişti.⁴²

Sivas Sancağı Umumi Meclisi'nin Kaz Gölü ve etrafındaki bataklıkla ilgili mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla, bataklığın kurutulmak istemesindeki başlıca etken olarak kötü koku ve bu kötü kokunun genel halk sağlığını tehdit etmesi, zaman zaman toplu olarak insan ve hayvanların ölümüne yol açması gösterilmiştir. Bir başka deyişle bataklık yörede etkili olan sıtmanın önemli nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bir başka neden bataklığa yakın yerlere yerleştirilen muhacirlerin de kötü koku ve uygun olmayan hava koşulları nedeniyle başka yerlere yerleştirilmek zorunda kalınmasıydı. Bataklığın kurutulması için önerilen çözüm ise Pazar köyünün batısından akan suyun 5000 mt. uzunluğunda olacak bir kanalla göle bağlanması, daha sonra gölden Yeşilirmak yatağına açılacak bir kanalla yaratılacak devir-daimle kötü kokunun önlenmesiydi. Bir başka çözüme Karakaya denilen taşlığın kırdırılıp göl suyunun aktarılabilceği yeni bir yatak oluşturulmasıydı. Bu ıslah projesiyle sağlanacak yararlar içerisinde bataklıktan yeni araziler kazanılması da gösterilmekteydi. Kazanılacak arazinin talep edenlere satılmasıyla elde edilecek gelirin proje masraflarının önemli bir kısmını karşılayacağı da hesaba katılmıştı. Meclis üyeleri, masrafların çok azının hazineye yükleneceğinin öngörüldüğünü belirtmekle birlikte, her şey olumsuz gitse bile bataklıkların kurutulması ve Kazova'nın etkin kullanımıyla yöreden hazineye ödenen öşrün iki katına çıkacağını öne sürerek bu projenin yapılmasının önemine işaret etmekteydi. Bütün bunlar meclisin bir öngörüsüydü; ancak ortada ciddi bir sorun vardı: Bataklıkla ilgili yapıldığı iddia edilen bir harita dışında göl ve çevresinde henüz ıslah için gerekli keşif yapılmamıştı.

Sivas Valisi Ahmed İzzet⁴³'in 24 Şevvâl [12]87/17 Ocak 1871 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne cevabi olarak gönderdiği yazı daha sonra gölde bir keşif yapıldığını ortaya koymaktadır. Vali'nin keşif raporunu andıran yazısında Kaz Gölü'nün kurutulması ve Pazar Köyü'nden akan nehrin göle bağlanması ya

⁴² BOA.ŞD.1782.A.56.3. Sivas Umum Meclisi üyesi olarak belgenin altında aşağıdaki imzalar bulunmaktadır: Âzâ 'an hânedan-ı Zile Hayreddin, Âzâ 'an hânedan-ı Osmançık Es-seyyid Abdullah Nebi, Âzâ 'an hânedan Karahisar-ı Şarkî Es-seyyid Lütfullah, Ed-dâ'î Âzâ 'an hânedan-ı Amasya Es-seyyid Ahmed Kâmil, Ed-dâ'î Âzâ 'an hânedan-ı Sivas Es-seyyid Şemseddin, Ed-dâ'î Âzâ 'an 'ulemâ-i Sivas Es-seyyid Süleyman, Mektûbi ve Re'is-i Sâni-i Meclis-i 'Umûmi-i Sivas Mehmed Râif, Vâli-i Vilâyet-i Sivas Ahmed İzzet, Âzâ 'an-millet-i Rûmiyân-ı Karahisar-ı Şarkî Gurgor, Âzâ 'an millet-i Ermeniyân-ı Karahisar-ı Şarkî (Mühür-Ermeni harfleriyle), Âzâ 'an millet-i Ermeniyân-ı Sivas Mıkrıdîç (Mühür).

⁴³ Ahmed İzzet Paşa (öl. 1893), Erzincanlı Hacı (Türk) Osman Haşim Paşa'nın oğludur. Babasının Girit valiliği sırasında Resmo'da dünyaya gelmiştir (1813?). Erzurum'da Redif Binbaşılığı, Çıldır Kaymakamlığı, Van, Şam, Cidde, Diyarbakır, Trablusgarp, Harput, Sivas, Hicaz, Bursa ve Edirne valiliklerinde bulunmuştur. 1884'te ikinci kez atandığı Edirne Valiliği onun son görevi olmuştur. Bkz. Kemalettin Kuzucu, "Ahmed İzzet Paşa'nın Edirne Valiliği", *Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildirileri Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayını, Edirne 2012, s. 163. Ahmed İzzet Paşa Haziran 1864'te Sivas Valiliği'ne atanmış; (1872-1874 arası ilk Edirne valiliği dışında) 1879 senesine kadar bu görevi yürütmüştür. Bkz. Ela Özkan, "Harput Valisi Hacı Ahmet İzzet Paşa", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (Elazığ 14-16 Mayıs 2015)*, s. 469.

da Karakaya denilen taşlığın kırdırılarak gölün akıtılmasıyla kötü kokunun giderilmesi konusunda Sivas Sancağı'nın layihası üzerine Vilayet Umum Meclisi'nde görüşüldüğü ve gereğince bir mazbata düzenlendiği hatırlatılmıştır. Vali'nin belirttiğine göre, kendisinin Zile'den dönerken, gölün kenarına uğrayıp Tesviye-i Turuk Baş Mühendisi Mösyö Abramoviç ve yardımcıları, Mekteb-i Hayriye'den yetişen Kolağası Ahmed Efendi'yi de yanında bulundurarak, Tokat kaymakamı, onun yanında bulunan üyeler ve memleketin ileri gelenlerinden bir komisyon teşkil edildiği öğrenilmektedir. Bu komisyon gölün dört bir köşesini gezmiş ve bataklığı etrafıca kontrol etmiştir. Kontrol sonucunda adı geçen gölün çukur bir yerde, üstünün açık olmayıp sazlık ve bataklık olduğu görülmüştür. Vali'nin yazdığına göre, Pazar Suyu'nun akıtılması, güya gölü doldurup daha sonra üzerinden taşırarak Tokat Irmağı'na akıtıp bu şekilde suda bir hareket ortaya çıkarılmasıyla söz konusu kötü koku giderilir sanılmışsa da Pazar Nehri kuru bir su olup göle dâhil edilmesinden bir fayda sağlanamayacağı gibi Tokat Nehri'nin yatağı gölden yüksek olduğundan gölün oraya akıtılması imkan dâhilinde değildi. Karakaya denilen yerse 40 zirâ⁴⁴ yüksekliğinde bir taş olup bu taşlıktan sekiz saat uzaklıkta Amasya'ya doğru bir yatak açılması 400 bin amele, bol miktarda barut ve madeni eşyalara muhtaçtı. Göl ise bu kadar masrafa karşılık hiçbir fayda gösteremeyecek durumdaydı. Açılacak yatak dağlar arasından geçeceğinden dolayı sel olduğunda az zaman içinde yatak bozulacaktı. Bu nedenle gölün etrafına ağaçlar dikildiği halde adım adım havanın ağırlığının giderileceği tarzında verilen bir rapor hazırlanmıştı. Bununla birlikte, Tokat'tan bu konuda bir düşünce ya da talep olmadığı, Sivas'ta bu konunun mecliste müzakere edildiği belirtilmektedir. Vali'ye göre, oralarda kimsenin araziye ihtiyaç ve rağbeti olmayacağı açıktı. Bu nedenle o havalide bulunan köylerin ahaliyi toplanıp gölün etrafına dikilecek ağaçlar yardımıyla havanın ağırlığından kurtulabilecekleri, binaları ve yakacak için de bu ağaçlardan yararlanabilecekleri kendilerine anlatılmıştı. Gölün etrafına ve içerisinde mümkün olan mahallere bol miktarda ağaçlar diktirilmesi kendilerine ilan ve tenbih edilmişti. Baş Mühendisin verdiği raporla komisyonun verdiği mazbata ekte sunulmuştu.⁴⁵

⁴⁴ 1 zirayı 75 cm. varsaydığımızda bahsedilen yüksekliğin 30 mt. dolaylarında olması gerekir.

⁴⁵ BOA.ŞD.1782.A.56.4. Şura-yı Devlet Melfufat Müzekkeresi'nde görüldüğü üzere Vali'nin bu yazısı, Sivas Umumi Meclisi mazbatasını da içeren toplam yedi adet belge bir dosyada toplanmıştı. Valinin yazısı 16 Zilhicce [12]87/9 Mart 1871'de Şura-yı Devlet'e ulaşmıştı. Belgeler deftere Sivas 116 numarasıyla kaydedilmişti. Şura-yı Devlet kayıtlarında Kaz Gölü maddesinin özeti olarak şu not düşülmüştü: "Tokat kazasında Kazabad nahiyesinde vaki Kaz Gölü'nün izale-i taaffınatı için etrafına dikdirilecek ağaçların garsi hususunun ahaliye tenbih olunduğuna ve teferruatına dair." Maddeyle ilgili Sivas'tan yollanan evrak sayısı beşti. Bunlar: Sivas Meclis-i Umumi Mazbatası (1 adet), Sivas Valisi'nin Tahrirâtı (1 adet), Başmühendisin mahtur varakası (1 adet), Komisyon Mazbatası (1 adet), Melfuf resim (1 adet). Bu müzekkerede madde ya da dosya içerisinde bulunduğu belirtilen son üç evrak, yani başmühendisten çıkan belge, komisyon mazbatası ve ekli resim incelenen dosya içerisinde çıkmadı. Bu belgeler ya kayboldu ya da arşivdeki başka dosyalar içerisinde saklı. O nedenle, bu çalışmayı ciddi anlamda destekleyecek Kaz Gölü'nün kusursuz olmasa da o dönemdeki durumunu ortaya koyacak resim tarzındaki çizimine çalışmada yer verilemedi. Bu maddede yer alan diğer iki belgeyse Nafia Nezaret-i Celilesi Vekaleti'yle muharebe-yi tezkire-i ri-yaset-penahi ve Sivas Valisi'ne yazılan Tahrirât-ı Nezâret Müsveddesi'dir. Bu konuda bkz. BOA.ŞD.1782.A.56.2.

Esasında, valinin yaptığı inceleme ve oluşturulan komisyonun tespitleri bataklıkla kurutulmasının o an için imkân dâhilinde olmadığı ve düşünülen çözümlerinse gerçeğe ve akla yatkın olmadığını gözler önüne sermekteydi. Önerilen ilk çözüm yolu olan Pazar Suyu'nun bataklığa bağlanması ve bataklıktan bir su yoluyla Yeşilirmak'a su akıtılması göl seviyesinin Yeşilirmak'ın yatağına göre alçakta kalması nedeniyle coğrafi ve teknik açıdan, en azından o günün koşullarında, imkânsız görünüyordu. İkinci çözüm yolu olan Karayaka taşlığının kırılması ise ihtiyaç duyulan 400 bin amele, barut ve eşyaların doğuracağı maliyet yüzünden ekonomik açıdan engellere gebeydi. Belki bu ikinci çözüm yolu imkânsız değilse de külfeti bakımından ağırdı ve karşılığı olmayan bir işti. Muhtemelen başmühendisin hazırladığı raporda geçici bir çözümden öteye geçmeyecek, gölün etrafının ve uygun yerlerinin ağaçlandırılması fikrine yer verilmişti. Ağaçlandırma en azından ahali yardımıyla gerçekleştirilebilecek bir girişim olduğundan diğerlerine oranla daha uygulanabilir bir proje olarak öncelikli ve pratik görülmüştü.

Sivas Vilayeti'nin ortaya attığı bataklığa ağaç dikilmesiyle ilgili görüş Şura-yı Devlet'e ulaştığında Şura-yı Devlet Nafia Dairesi'nde incelendikten sonra Nafia Nezareti⁴⁶'ne gönderilmiş ve Nezaret'in görüşüne başvurulmuştur. Nafia Dairesi'nden Nezaret'e gönderilen 11 Muharrem [1]288/2 Nisan 1871 tarihli yazıda Kaz Gölü'nden meydana gelen bataklıkla, kötü etkilerinden olmak üzere ara sıra insan ve hayvanların hastalanmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması için ahaliye gölün etrafına

⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda bayındırlık faaliyetleri büyük ölçüde Nafia Nezareti gözetiminde yürütülüyordu. Bu açıdan Kaz Gölü'ne ilişkin çeşitli yazışmaların en son vardığı makam bu nezaret olmuştur. Nafia Nezareti'nin 6 Sefer sene 1297/19 Ocak 1880 tarihinde yayımlanan Nizamnamesi'nin ikinci faslı Nafi'â Nazırının Vazifeleri hakkındadır. Bu faslın altındaki ilk maddede olan ikinci maddede Nafi'â nazırının vazifeleri: demiryolları, karayolu ve geçitler, limanlar ve rıhtımlar ve doklar inşası ve bataklıkla kurutulması, kanallar açılması, arazinin sulanması, nehirlerin seyri sefere uygun hale getirilmeye çalışılması, deniz ve nehirlerde setler inşası, genel olarak nehir, deniz ve göller üzerine yapılacak her türlü işler olarak gösterilmiştir. Nizamnamenin bazı maddeleri nezaretin taşra teşkilatını da ilgilendirmekte ve daha önceki düzenlemelere göre teşkil edilerek görev tanımları yapılan taşra memurlarının sayı, unvan ve özlük hakları ile ilgili değişiklikleri içermektedir. Nizamnamenin ikinci bölümünün dördüncü maddesi, "*Vilayet Nafia Müdürlerini*" atanması irade-i seniyyeye muhtaç olan memurlar arasında sayar. Ayrıca diğer görevlilerle ilgili olarak "*Vilayet mühendisleri ile ikinci mühendisler nezaret tarafından tayin edilir ve yolları. Üçüncü bölümün yedinci maddesinde, Nafia nazırının görevleri sayılırken bütçe ile ilgili olarak "Her vilayetin genel inşaat tahsisatını içeren havale-nâmeleri Maliye Nezareti'nden talep edip alır ve vilayet valilerine gönderir ve tahsisatın iyi bir biçimde kullanılmasına dikkat eder"* hükmüne yer verilmektedir. 10. maddesinde, önemli ve geneli ilgilendirmesi sebebiyle devletin yardımına muhtaç bulunan büyük mahalli bayındırlık işlerinin Nafia Nezareti'ne ait olduğu fakat vilayetlerin basit işler ve hususlarının vilayet mühendislerinin görüşü ve marifetiyle valilerin kararına göre gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. 12. maddede, doğrudan valiler tarafından gerçekleştirilecek bayındırlık işleri sıralanmıştır. Bunlar: Kazalar ve köyler arasında yollar, inşaat masrafi vilayet nafia bütçesini aşmayacak şekilde sancaklar arasında yollar inşası; gemilerin işlemesine uygun olmayan nehirler üzerinde gerekli olan işler, bataklıkla kurutulması, arazilerin sulanması, fabrika ve değirmenlerin işletilmesi için gemi işlemesine elverişli olmayan nehir ve çaylardan kanal ve arklar açılması; alanı 12.000 dönümün aşmayan bataklıkla kurutulması; mevcut bayındırlık işlerinin iyi halde muhafaza ettirilmesidir. Nafi'â Nezareti'nin Nizamnâme-i Dâhilisi için bk. *Düstur*, I. Tertib, C. 4, s. 684-690. Nafia Nezareti, Birinci Meşrutiyet'in ilanına kadar bazen müstakil bazen de Ticaret Nezareti'nin idaresi altında varlığını sürdürmüştür. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, (2011), s. 129.

ağaç dikilmesi konusunda uyarıda bulunulduğu dile getirilmiştir. Dairenin fikrine göre bu önlemin kötü koku ve diğer zararları giderme konusunda etkili olamayacağı ortadaydı. Bununla birlikte, o yöre ahalisinin sağlıklarının korunması ve rahatlarının sağlanması da önemliydi. O nedenle Nezaret tarafından [vilayet tarafından gönderilen] ekteki resmin kontrol edilmesi, gereken incelemelerin yapılması, bataklığın kolaylıkla ve en iyi şekilde kurutulmasına bir çare bulunup bulunamayacağı konusunda değerlendirme talep edilmişti. Şura-yı Devlet'in bu talebine Nezaret 27 Safer [1]288/18 Mayıs 1871 tarihinde cevap yazmıştır. Cevabi yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Nafia Nezareti kendisine ekleriyle beraber gönderilen Kaz Gölü'nün kurutulması konusunu Turuk ve Maabir İdaresi'ne havale etmiş ve idarenin bu konudaki değerlendirmesine başvurmuştur. Turuk (Yollar) ve Maabir (Geçitler) İdaresi bu tür yerlerin kurutulmasıyla meydana getirdikleri zararların önlenmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber gölün hangi şekilde kurutulmasının mümkün olabileceğinin, etrafının büyüklüğüyle sarp ve engebeli olup olmadığının bilinmesinin kusursuz bir haritasının yapılmasına bağlı olduğu ve vilayetten gönderilen resmin gereken bilgilerin elde edilmesi açısından yetersiz bulunduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple, gerekenlerin yapılmasına başlamadan önce mahalli başmühendis tarafından gölün haritasının çizilmesi, ayrıca yapılacak işler konusunda ayrıntılı bir rapor hazırlanıp vilayet tarafından gönderilmesinin vilayete iletilmesi bildirilmiştir.⁴⁷

Nezaretin Şura-yı Devlet Riyaseti'ne gönderdiği cevabi yazı Kaz Gölü'nde yapılması düşünülen ıslahat için vilayetten gönderilen mazbata ve ekte bulunan göl resminin yetersiz bulunduğu şeklinde anlaşılabilir. Zira, vilayetin başmühendisinin yeni ve kusursuz bir harita ile detaylı bir rapor hazırlaması talep edilmiştir. İşte, bu noktada Şura-yı Devlet Nafia Dairesi 18 Rebiülevvel [12]88/7 Haziran 1871 tarihli 6 numaralı ve Sivas 116 numaralı Nezaret Tahriratı'nı Sivas Vilayeti'ne havale etmiştir.⁴⁸

Kaz Gölü'nün kurutulması yolunda yapılan bu ilk girişim bürokratik engellere takılmış ve en nihayetinde Nafia Nezareti'nin eksiksiz bir harita ve yeni bir rapor isteğiyle askıda kalmıştır. Aslına bakılırsa, bataklığın kurutulması için gerekli masrafın ağırlığı da girişimin sonuçsuz kalmasında önemli bir etken sayılmalıdır. Ayrıca, Bab-ı Ali'nin pek de teşvik edici, aynı zamanda aceleci olmayan tutumu, vilayetin diğer öncelikli bayındırlık işleri konunun yerel idare organları tarafından da geri planda bırakıldığını ortaya koymaktadır. Zira, göldeki bataklığın kurutulması yolundaki girişimler ancak 20 sene sonra 1890'da yeniden gündeme gelmiştir.

ii.ii. Kaz Gölü Bataklığı'nın Kurutulması Yeniden Gündemde (1890-1892)

Kazlıgöl⁴⁹'ün mecrası olmadığından bir mecra (yatak) açılması 1890 senesinde bir kez daha gündeme gelmiştir. Bu defa talep 1880'de sancak statü-

⁴⁷ BOA.ŞD.1782.A.64.1.

⁴⁸ BOA.ŞD.1782.A.56.1.

⁴⁹ Yalnız bu belgede Kaz Gölü için *Kazlıgöl* ismi kullanılmıştır.

sünü elde eden Tokat'tan gelmiştir. Dahiliye Mektubi Kalemî'nde 21 Şaban [1]307/11 Nisan 1890 tarihinde beyaza çekilen ve Nafia Nezareti'ne gönderilen tezkerede Tokat Sancağı'nda Kazabad Nahiyesi civarında bulunan Kazlı Göl'ün mecrası olmamasından dolayı birçok ölümlere ve hastalık ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gölün bu özelliğinin ziraati de sekteye uğrattığından adı geçen gölden bir mecra açılmasının gerekliliğine işaret edilmiştir. Bunun için masraf isteğine gerek olmayıp o civar ahalisinin bir senelik *mükellef amele*⁵⁰si bir sene boyunca orada çalıştırılırsa arzu edilen talebin mümkün olacağı dile getirilmiştir. Bu hususta gerekenin yerine getirilmesi talebi ve bu suretle daha bazı ifadeleri içeren ahali tarafından verilen dilekçe ekte gönderilmiş olmakla içindekilere bakılarak gereğinin yapılmasına yardım edilmesi Nezaret'ten talep edilmiştir.⁵¹

Bu yazıdan anlaşıldığına göre, Kaz Gölü Bataklığı 1890 senesine kadar halen kurutulmamıştır. Öte yandan gölün sebep olduğu sıkıntılar varlığını sürdürmektedir. Öncekilerden farklı olarak bu defa bataklığın kurutulması talebi yöre ahalisinden gelmiş; ahali bu konuda dilekçe vermiş ve bataklığın kurutulması için herhangi bir para talep etmemiştir. Bu defa mecranın ahali-den karşılanacak mükellef amele ile açılması öngörülmüştür.

Dahiliye Mektübî Kalemî müsveddelerine mahsus ve Sivas Vilayeti'ne gönderilen 29 Rebiülahir [1]309/2 Aralık 1891 tarihli varakadan takip edilebildiği kadarıyla Kazabad⁵² Gölü'nün kurutulması ve doldurulması işi bir şirkete bırakılmıştı. Bu durumu haber alan Kazabad Nahiyesi'ne bağlı 19 köyün ahali si bir şikayet dilekçesi vermişti. Dilekçede uğrayacakları zarardan bahseden

⁵⁰ Mükellef amelelik Osmanlı Devleti'nin bilhassa karayolu inşaatı için getirdiği bir düzenlemeydi ve 19. yüzyılda bayındırlık, haberleşme ve ulaştırma işlemlerinde devreye soktuğu zorunlu bir uygulamaydı. Birtakım inşaat işlerinin çözümünde zorunlu da olsa devlet-vatandaş işbirliğinin bir yansımasıydı. 4 fasıl (bölüm) altında toplam 28 maddeden oluşan 18 Cemaziyelevvel 1286/26 Ağustos 1869 tarihli Turuk ve Ma'abir Nizâmnamesi'nde mükellef ameleler ve yükümlülüklerine yer verilmiştir. Nizamnamenin ikinci faslında (7-15. maddeler), yol yapmakla yükümlü tutulanlar (ameleler) ve bunların uyacakları kurallar ayrıntılı olarak tespit edilmişti. Mükellefler (bedenen veya hayvanlarıyla) belirli günlerde çalışacaklar veya bedel ödeyeceklerdi. Her şehir, kasaba ve köyden 16-60 yaş aralığındaki erkekler ile yük ve yük arabası hayvanları her 5 yılda 20 gün çalışacaklardı. Vilâyet Meclis-i Umûmisi gerek gördüğünde bu sureyi 5 yılda azami 10 güne kadar uzatabilecekti (7. ve 8. maddeler). Yükümlü amelenin günlük işi muayyen miktarda toprak tesviye etmek veya taş çıkarıp kırmak ve döşemek; her bir hayvanın günlük işi ise belirli miktarda taş nakletmekti. Her şehir, kasaba ve köye yüklenen muayyen vazifeyi ahali kendi arasında taksim edecekti (9. madde). Din görevlileri, mektep ve ders hocaları kişisel olarak yol yapım hizmetinden muaf olacaklardı. Sakatlar ile nizamiye ve zaptiye askerleri de istisna tutulacaktı. Muaf olanların isimleri ihtiyar meclislerince liva ve kaza yöneticilerine bildirilecekti. Ticaret veya başka bir iş için yerlerinde bulunmayanlar ise adlarına adam çalıştıracaklardı (10. madde). Yol yapım çalışmalarının zamanı, süresi, kaç kişinin o dönemde çalıştırılacağı Liva İdare Meclislerince belirlenecek, ziraat ve sanatın sekteye uğratılmamasına dikkat gösterilecekti. Hizmetlerini yerine getirenlere "ifa-yı hizmet tezkeresi" verilecek, kimse gereğinden fazla veya az çalıştırılmayacaktı. Hükümet tarafından özel bir emir gelmedikçe yapılacak yola 12 saatten uzak olan şehir, kasaba ve köylerden yükümlü amele istenilmeyecekti. Yol yapımında ameleler en yakın yerleşim yerlerinden temin edilerek, iki vilayet hududunda valiler görüşerek iş birliği yapacaklardı (11-15. maddeler) Nizamnamenin mükellef amelelerle ilgili kısmının tamamı için bkz. *Düstur*, I. Tertip, C. 3, s. 303-306; Turuk ve Maabir Nizamnamesi'nin tamamı için bkz. *Düstur*, I. Tertip, C. 3, s. 302-309.

⁵¹ BOA.DH.MKT.1716.101. Evrak numarası: 3-27/Müsvedde tarihi: 27 Mart [1]306/8 Nisan 1890; Tebyizi tarihi: 20 Şaban [1]307/11 Nisan 1890.

⁵² Bu belgede gölün adı *Kazabad* Gölü olarak ifade edilmiştir.

köylüler ev, arazi, hayvanlarının otlatılmasına ait olan meralarına yapılan bir müdahale olarak görülen bu işin önlenmesi hakkında bazı ifade ve isteklerini içeren dilekçeyi ekte yollamışlardı. Dilekçeyi ekte gönderen Dahiliye Vekaleti Sivas Vilayeti'nden bu konuda gerekli önlemlerin alınmasını istemişti.⁵³

Karakolda Doğruyu Söyleyen Mahkemede Şaşan Kazabad Ahalisi

Dahiliye Nezareti'nin 2 Aralık 1891'de Sivas Vilayeti'ne gönderdiği ve vilayetten gerekli önlemleri almasını talep ettiği Kazabad Nahiyesi'nden 19 köyün verdiği dilekçeyle ilgili vilayetin Mayıs 1892'de harekete geçtiği mahallinde yapılan bir keşif ve soruşturmadan anlaşılmaktadır.⁵⁴ Soruşturma oldukça etraflı tutulmuş olup Dimorta (Üzümören) başta olmak üzere yöredeki Farnı, Kuşoğturağı, Vazanya, Kaledere, Çayköyü ve Manastır köyleri ileri gelenleri ve Sağancı aşireti temsilcilerini içerecek şekilde derinleştirilmiştir. Sorular ilk olarak 14 Mayıs [1]308/26 Mayıs 1892 tarihinde Dimorta (Üzümören) köyü sakinlerine yöneltilmiştir. Bu durum büyük ölçüde, Dimorta'nın o tarihlerde nahiyeye olması ve göl civarındaki köylerin adı geçen nahiyeye bağlı olmasıyla ilgilidir. Soruşturmayı gerçekleştiren komisyonun üyeleri şunlardı: [Tokat] Belediye Azası, Zabtiye Bölük Ağası Muavini, [Tokat] İdare Meclisi Azası, Tokat Belediye Reisi, Tokat Defter-i Hakani Memuru ve Defter-i Hakani Nezareti Murahhası.

Dimortalılara soruşturmada ilk olarak şu soru sorulmuştur: *“Kaz Gölü'nün müteahhitleri tarafından sizin arazilerinize müdahale edildiği ve hayvanlarınızı otlatmanızın engellendiği tarafınızdan şikâyet olunmuş. Kimin hangi arazilerine kimler tarafından müdahale olunmuş ise birer birer açıklayınız.”* Dimorta adına söz alanlar bu soruya şöyle yanıt vermiştir: *“Efendimiz müteahhitler tarafından bizim arazilerimize bir müdahale olmadı ve hayvanlarımızın otlatılması engellenmedi fakat işittiğimize göre Dere Köyü altında Çavundur Tepesi'nden ve Hıdırlık Irmağı'ndan ve Daşlıhöyük⁵⁵ civarında Hu Tepesi'nden*

⁵³ BOA.DH.MKT.1896.99. Dahiliye Mektûbi Kalemî Müsveddelerine mahsus varakanın numarası 436'ydı. Müvedde tarihi 16 Teşrin-i Sani [1]307; beyaza çekilme tarihi 29 Rebiülahir [1]309 olarak not esilmişti.

⁵⁴ BOA.BEO.51.38.1.4.2.

⁵⁵ Kaz Gölü'nün batısında Taşlıhöyük köyünün biraz kuzeydoğusunda yer alan Taşlıhöyük Tepesi (563 mt.), ova tabanında belli belirsiz küçük bir tepelik olup, yer yer tahrip edilmiş durumdadır. Adını bu höyükten alan şimdiki Taşlıhöyük köyünün oldukça eski bir yerleşme yeri olduğunu 1574 tarihli Osmanlı tahrir defterinden de öğrenmiş bulunuyoruz. Akdağlar'ın Kazova'ya bakan yamaçlarında 600-800 mt. kuşağında yer alan höyük ve yığma tepeler ise: Yeniköy'ün hemen kuzeybatısında Bahçebaşı Deresi'nin sol tarafında yer alan Yeniköy höyüğü, bir sırt üzerine tünememiş olan Çayköy'ün kuzeyinde bulunan Çayköy dökmetepeleri ve Uzümören kasabası-Bağlarbaşı köyü kuzeyindeki Dökmetepe'dir. Kazova'da Yeşilirmak'ın güneyinde kalan sahadaki höyük ve yığma tepeler batıdan doğuya doğru belirli aralıklarla sıralanmışlardır. Akdağlar'ın Kazova'ya bakan yamaçlarında 600-800 m. arasındaki kuşakta dört adet, ova tabanında (600 mt.nin altında) ise üç adet olmak üzere toplam yedi adet yapay tepe tespit etmiş bulunuyoruz. Bu tepelerin coğrafi dağılımlarına baktığımızda, bunların şimdiki köy yerleşmelerinin yakınında, derelerin oluşturduğu birikinti konilerinin kenarlarında yer aldıklarını görüyoruz. Bu duruma bakarak eski yerleşme yerleriyle yeni yerleşmeler arasında bir ilişki kurulabilmektedir. Eskiden ova tabanının Yeşilirmak'a yakın kesimleri tamamen bataklık olduğu için ve özellikle taşkınlardan etkilenmemek amacıyla yerleşmeler daha çok yamaçlarda toplanmışlardır. Şimdiki çoğu yerleşmeler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bugünkü yerleşmeler de eskiler gibi, daha çok suya ve tarım alanına

ve *Manda Burnu*'ndan tapu senedi almışlar. Bu topraklarda bizim arazilerimiz de var ve hayvanlarımızın otlağı ve sulağı olabilmesi için şikâyet ettik. Bu göl her zaman için bize lazım. Hayvanlarımız oradan sulanıp kömüplerimiz barınıyor; kendimiz de otundan ve kamışından yararlanıyoruz ve kurak senelerde de gölün bize yararı vardır. [Bizler] böylece terk olunmasını, yani mevcut haliyle bırakılmasını hükümetten rica ederiz.”

Dimortalıların soruşturmada kendilerine yöneltilen ve Kaz Gölü'ndeki bataklığı kurutacak müteahhitlerin arazilerine müdahalesi ve hayvanlarını otlatma konusunda zorluk çıkarmalarına dair şikâyetleri hakkındaki soruya verdikleri cevaptan anladığımız kadarıyla, müteahhitlerin onlara baskı kurmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki köylüler soruşturma sırasında gerçek niyetlerini açığa çıkarmışlardır. Köylüler ilk olarak, kanıtlayamadıkları ancak işittiklerine dayandırdıkları bilgilerden hareketle müteahhitlerin yöreden tapu senedi almalarından rahatsızdır ve müteahhitlere verildiğini düşündükleri araziler üzerinde kendi arazileri olduğunu öne sürmektedirler. Ayrıca, gölün bu haliyle kalmasını da istemektedirler. Onlar, gölün kamışından yararlandıklarını belirttikten başka gölün kömüpleri için gerekli olduğunu öne sürerek gölün mevcut haliyle bırakılmasını talep ettiklerini belirtmişlerdir. Haliyle, ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla köylüler gölün kurutulmasına bir şekilde karşı olduklarını ortaya koymuşlardır.

Soruşturmada Dimortalı köylülere sorulan ikinci soru şu olmuştur: “*Madem ki müteahhitler tarafından böyle müdahale yoktur diyorsunuz, niçin böyle bir dilekçe verdiniz ve dilekçeniz ne anlama gelmektedir? Bir kere bize de açıklayınız.*” Ahalinin bu soruya verdiği cevap şöyledir: “*Efendimiz! İşte, yukarıda ifade ettik. Bundan başka bir şikâyetimiz ve diyeceğimiz yoktur. Mühürleyip verdiğimiz dilekçe bundan ibârettir.*” Soruyu soran yetkililerin tutumundan anlaşıldığı kadarıyla şikâyet dilekçesinde ahali müteahhitler hakkında çok daha fazlasını yazmış olmalıydı. Ancak karşılarında hükümet yetkililerini görünce gerçeğe aykırı olabilecek beyan vermekten kaçınmışlardı. Tabir yerindeyse karakolda doğru söyleyip mahkemede şaşmışlardı.

Bu ikinci soruya verilen cevap soruşturma yapanları tatmin etmemiştir. Ayrıca soruşturanlar şikâyetin kimden geldiğini de merak etmiştir. O yüzden ahaliye üçüncü bir soru daha yöneltilmiştir: “*Şikâyetname sizin dediğiniz gibi değildir. Müdahale ve tecavüzün olduğunu içermektedir. Bu şikâyetnameyi kime yazdırdınız; okuyup anlayarak mı mühürlediniz, yoksa bu göl ve bataklığın mevcut haliyle bırakılmasında menfaatiniz nedir?*” Soruya verilen cevap esasında şikâyetin ardındaki kişiyi de ortaya çıkarmıştır. Ahali soruya şu cevabı vermiştir: “*Efendim! Kuşoturağı'ndan Dağıstanlı İsmail Bey'i ahali ve-*

---

bağımlı olarak birikinti konileri kuşağında, dere yataklarına yakın korunaklı yerleri tercih etmişlerdir. Özellikle Kazova'da sıkça rastladığımız yığma tepelere halk “*dökme tepe*” adını vermiştir ve bu itibarla çoğunun adı topografya haritalarına “*dökme tepe*” şeklinde yazılmıştır. Eski yerleşim yerleri içinde dikkati çeken kaya odalarına Kazova'da iki ayrı yerde rastlamaktayız. Bunlardan ilki Mercimek Tepesi'nde kalker kaya içerisine oyulmuştur. Bu kaya odası ile hemen yakınındaki su sarnıcı bu kesimin önemli bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Ali Özçağlar, “Kazova ve Çevresinde Eski Yerleşmeler”, *Coğrafya Araştırmaları*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yay., S. 3, (1991), s. 64-73.

kil eyledi. O vekilimiz tarafından yazılmış ise bilmeyiz fakat bizim davamız ve şikâyetimiz bundan ibarettir. Daha arazilerimize müdahale ve hayvanlarımız men olunmadı ve gölün haliyle kalmasında menfaatimiz var. Şöyle ki semerciler semer yapar. Bizlere hasır filan yapıp yarar sağlıyor.”

Bu son soruya verilen cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Dimortalılar dilekçeyi kendilerinin hazırlamadıklarını kabul etmişlerdir. Kuşoturağı Köyü'nden Dağıstanlı İsmail Bey'i kendilerine vekil tayin ettiklerini dile getirmişlerdir. Haliyle dilekçenin içeriğinden bu kişiyi sorumlu tutmuşlardır. Dağıstanlı bu kişinin sorumlu tutulması akla Lennep'in 1864'teki yöre ile ilgili Çerkezlerin toprak elde etme taleplerine dönük gözlemlerini getirmektedir. Soruşturmanın altında, aralarında Dimorta Köyü birinci ve ikinci muhtarı, Dimorta Nahiye Müdürü ile imamının da yer aldığı dokuz kişinin mührü vardı. Kaledere Köyü ileri gelenlerinden bir kişi ise *“Daha önceden yapılan şikâyetten malumatım olmayıp arazime müdahale ve hayvanatım otağından men olunmadı.”* şeklinde ifade verip altını mühürlemişti. Farnı ve Dere köylerinden üçer kişi de belgenin altına mühürlerini basıp Dimortalılarla aynı ifadeyi paylaşmıştı. Seki Köyü'nden Beyler-oğlu diye birisi *“Bu hususta köyümüzce herhangi bir şikâyet yapılmamıştır.”* diyerek belgenin altını mühürlemişti. Sağancı Aşireti'nden dört temsilci *“Kaz Gölü'nün bizlere yarar ve zararı yoktur fakat civarında olan merada barınıyoruz.”* şeklinde ifade vermişlerdi. Ancak soruşturmayı gerçekleştirenlerin belge üzerine düştükleri nottan anlaşıldığı üzere bu aşiretin ifadesi Dimorta Köyü'nün ifadeleri gibi mühürlenmişti. Altında dört mührün bulunduğu ve isimleri okunamayan iki köyün temsilcileri *“Kaz Gölü hakkında İsmail Bey'i vekil eylemiş idik. Şimdi bulunmadığı için bizler bir şey diyemeyeceğimizi tahayyür eyledik.”* şeklinde ifadelerini mühürlemişti. Son olarak Beyobası Köyü'nden üç temsilci ise *“Kaz Gölü hakkında yapılan şikâyetten asla bilgimiz olmayıp bize gölün zarar ve yararı olmadığı cihetle temhir eyledik.”* ifadesini vermişlerdi. Soruşturmaya dair son bilginin altında Pazar, Kat ve Dimorta Nahiye Müdürlerinin mührü bulunmaktaydı ve hemen üzerinde *“Kuşoturağı ve Vazanya köyleri ahalisi işbu Kaz Gölü için İsmail Bey'i vekil eylediklerini ve Hicaz'da olup gelmeyince bir şey söylemeyeceklerini haber gönderdikleri gibi Çayköyü ve Manastır köyleri muhtar ve ihtiyarları da Dimorta köyünün ifadelerini teyit edencesine beyan ancak gayrinden nükul eylemediklerini tasdik ederek mühürledik.”* ifadesi yer almıştır. Belgenin altında 15 Mayıs [1]308/27 Mayıs 1892 tarihi bulunmaktaydı.

Keşfi gerçekleştiren komisyon soruşturma tutanağını, alt kısmına eklediği yazıyla Vilayet'e göndermiştir. Komisyon, yapılan keşfi şöyle özetlemiştir: İlk olarak, Kaz köyü bataklığının kurutulmasını ve doldurulmasını yüklenen şirketin çevre köylerin ahalisinin arazisine tecavüzle hayvanlarını meradan men ettiklerine dair yapılan şikâyet üzerine gerçeğin köyler ahalisinden öğrenilmesi hakkında verilen emir ve irade üzerine söz konusu mahalle gidildiği belirtilmiştir. İkinci olarak göl civarında bulunan köylerin ahalisinin çağrılıp işin aslının soruşturulduğu dile getirilmiştir. Üçüncü olarak ahaliden temsilcilerin mühürleyip verdikleri ifadelerinde arazilerine tecavüzle müdahale ve

meradan hayvanlarının meninin aslı olmadığını ve bu şirketin müteahhitle-
rinin bir geniş sınır ile biraz Çavundur Tepesi'nden, Hıdırlık Irmağı'ndan, Hu
Tepesi'nden ve Manda Burnu'ndan tapu senedi aldığını işittiklerini, buralarda
arazileri olup hayvanlarının merası bulunduğu ve sonradan tecavüz ve
müdahale olarak hayvanları otlatılmaktan men olunur zan ve korkusuyla ha-
len Hicaz'da bulunan İsmail Bey adında birisini o vakit vekil tayin ettiklerini
ve iştikâ-namenin [şikayet dilekçesi] onun tarafından yazılıp kendilerinin yalnızca mühürlediklerini açıklamışlardır. Birkaç köyün ahalişi söz konusu şikayet-
ten bilgileri olmadığını ve bazı köylerin ahalişi de İsmail Bey gelmedikçe
bir şey söylemeyeceklerini beyan ettikten sonra bütün maksat ve arzularının
bu göl ve bataklığından hasıl olan kamış ve sair ve otundan istifadeleri ve
hayvanlarının merası olduğundan mevcut haliyle bırakılmasını ve bu mevcut
halin devamını ricadan ibaret olup ancak müdahale ve tecavüzün aslı olmayıp
şirketin işe başlamasıyla bataklığın ot ve sazından istifadeleri kalmayacağını
his ile telaş etmiş oldukları anlaşılmıştır. Gereği vilayete havale edilmiştir.

iii. Kaz Gölü Bataklığı'nın Kurutulması Neden Mümkün Olmadı?

Kaz Gölü'yle ilgili 1890-1892 arasında gerçekleşen kurutma çabaları ve
engelleme girişimlerine ait bazı detaylar, Bab-ı Ali tarafından Sivas Valisi
Mehmed Memduh⁵⁶ Bey'e yöneltilen, hakkında yapılan bir teftiş sırasında vi-
layetteki bazı bayındırlık işlerine ve uygulamalara dair sorular, sorular üye-
rine valinin gönderdiği belgelerdeki açıklamalardan öğrenilmektedir. Mehmed
Memduh Paşa o tarihlerde çok sayıda soruşturma geçirmişti ve göl konusu

⁵⁶ Mehmed Memduh Paşa 1895-1908 yıllarında Dahiliye Nazırı olmuş; 1908'deki ihtilalden sonra sırasıyla Büyükkada, Sakız ve İzmir'de sürgünde yaşamış; Sultan Abdülhamid döneminin önemli simalarından biriydi. Üç Anadolu Vilayeti'nde (Konya, Sivas ve Ankara) valilik yapan Memduh Paşa Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri dikkate alındığında en uzun süre Dahiliye Nazırlığı'nı yürüten kişi olarak da önemli bir simadır. Mazlum Paşa-zâde Mehmed Faik Memduh Paşa/Bey olarak da belgelerde adı geçmektedir. Maarif Nezareti, Sadaret ve Maliye Nezareti gibi hükümet organlarında yaptığı mektupçuluk görevlerinin ardından Şura-yı Umur-ı Maliye, Şurayı Devlet azalığı gibi görevlerde bulunduğundan sonra Konya Valiliği görevine atanmıştır. Konya Valiliği sonrasında Sivas Valiliği'ne atanmıştır. Sivas Valiliği'ni 9 Nisan 1889 ile 13 Kasım 1892 tarihleri arasında üç sene boyunca sürdürmüştür. Kendisi Sivas'ta önemli işlere de imza atmıştır. 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin toplandığı 1924-1981 arasında Sivas Lisesi olarak hizmet veren ve 1983'ten sonra Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi olarak kullanılan üç katlı ve iç avlulu taş bina onun tarafından 1892'de bugünkü liseye eşdeğer idadi olarak hizmete sokulmuştur. Valiliği döneminde Sivas Vilayeti'nde Ermenilere karşı izlediği politikalar yüzünden çok sayıda şikayet ve soruşturma geçirmiştir. Hatta vilayetteki Ermenilerin ve yabancı konsolosların şikayetleriyle görevinden alınmıştır. Mehmed Memduh Bey Ermenilere yaklaşımı ve geçirdiği teftişler ve hizmetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, "Şikâyet Tezâyüd Etmekte: Memduh Bey'in Sivas Valiliğinde Ermeni Politikası", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Cilt: 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Sivas 2007, s. 361-376. Devlet adamlığının yanı sıra edebiyat sahasında da kendisini gösteren Mehmed Memduh Paşa hem nazım hem nesir türünde önemli eserler vermiştir. Risâle tarzında birçok eser ve bazı tercümelemler (Terceme-i Hikâye-i Jönevyo vd.) yayımlamıştır. Kitaplarının önemli bir bölümünü İkinci Meşrutiyet'in ardından İzmir ve İstanbul'daki ikameti sırasında bastırılmıştır. Eserleri: Eser-i Memduh (İstanbul 1289), Yemen Kitası Hakkında Bazı Mütâlaâtım (İstanbul 1324), Miftâh-ı Yemen (İstanbul 1327), Tasvir-i Ahvâl Tenvir-i İstikbâl (İzmir 1328), Mir'ât-ı Şuûnât (İzmir 1328), Esvât-ı Sudûr (İzmir 1328), Serâir-i Siyâsiyye ve Tahavvülât-ı Esâsiyye (İstanbul 1328), Hal'ler ve İclâslar (İstanbul 1329), Kuvvet-i İkbâl Âlâmet-i Zevâl (İstanbul 1329), Bedâyi-i Âsâr (İstanbul 1330), Divân-ı Eş'âr (İstanbul 1332). Mehmed Memduh Paşa ve eserleri için ayrıca bkz. Zekeriyâ Kurşun, "Mehmed Memduh Paşa", *TDVİA*, Cilt: 28, Ankara 2003, s. 495-497.

yeniden gündeme gelindiğinde Mirliva Ziya Paşa başkanlığındaki bir heyet Vali hakkında yeni bir soruşturmayı devam ettirmekteydi. Bu soruşturma ve teftiş sırasında başka hususlar yanında Hükümet, Vali Mehmed Memduh'a Vilayet dâhilindeki üç işin gidişatını sormuş olmalıydı. Bunlar sırasıyla Kaz Gölü'ndeki bataklığın kurutulması, Alacahan ve Deliklitaş Derbentleri'nde derbentçilerin çeşitli vergilerden muaf tutulması ve Havza'da vakıf kaplıca inşaatıydı. Vali Kaz Gölü'yle ilgili elinde bulunan üç yazışmanın suretlerini yazdırarak diğer belgelerle beraber 26 Safer 1310/17 Eylül 1892'de İstanbul'a göndermişti.⁵⁷

Vali'nin soruşturma dosyasında yer alan Kaz Gölü'yle ilgili belgelerden ilki Ticaret ve Nafia Nezareti'nin 28 Teşrin-i Evvel [1]306/9 Kasım 1890 tarihli ve 41 numaralı tahriratıdır. Bu tahrirat gölde yapılacak işlemler konusunda bazı ayrıntıları ve aynı zamanda Nezaret'in bataklığın kurutulmasına bakış açısı konusunda önemli bilgiler içermektedir. Belgede göl ve bataklık hakkında özetle şu bilgilere yer verilmiştir: Tokat Sancağı sınırları içerisinde ve Tokat'a altı-yedi saat uzaklıkta olan, gerek genel halk sağlığını tehdit eden ve gerek birçok arazide tarımsal faaliyetleri engelleyen Kaz Gölü'nün kurutulması ve ıslahı için yapılan istekler yer almaktaydı. Bunun üzerine gerçekleşen yazışmaya cevaben gelen 23 Temmuz [1]306/4 Ağustos 1890 tarihli tahrirat, ekinde bulunan mahalli mazbata, rapor ve lâyiha ile beraber Nezâret Fen Müşâvirliği'ne havale edilmişti. Tahriratın içeriğine bakılarak hükümetten bir miktar yardım sağlamak ve bilhassa [gölün kurutulması ve ıslahı için] tahmin olunan dört yüz elli bin [450.000] kuruş masraftan yüz elli bin [150.000] kuruşun Tokat Belediyesi ve Ziraat Bankası gelirlerinden borçlanmak ve kurutulacak arazi yedi sene öşürden muaf tutulmak şartıyla bu iş için mahallî bir şirket kurulmasının tasarlandığı anlaşılmıştı. Bu türde işlerin mahallî şirketler aracılığıyla yerine getirilmesi arzu olunur işlerden olmasıyla mevcut tasarı aslında takdire yaraşır bulunmuştu. Ancak lâyiha içeriğinden açık bir şekilde anlaşıldığına göre, söz konusu yüz elli bin [150.000] kuruş ve faizine [gölde yapılacak] işler sebebiyle meydana çıkarılarak satılacak olan arazi karşılık gösterilmek istenilmekteydi. Oysa Ziraat Bankası'ndan derhâl teminat alınmadıkça akçe borçlanılması nizamden uygun olamayacağı gibi yedi sene müddet öşürden muafiyet de fazlaca görüldüğüne binaen talep edilen akçe için nizamına uygun karşılık tedariki ve talep olunan muafiyetin de daha akla uygun bir şekilde değiştirilmesi suretiyle maksada ulaşılmasının mümkün olacağı dile getirilmişti. Durum böyle olduğu hâlde işin her yönü düşünü- lüp gereğine bakılmak ve imkân yokluğunun giderilmesi hususunda buraca talebin incelenmek üzere keyfiyetin yazılı olarak bildirilmesi ve bununla birlikte her iki takdire göre gölün kurutulması ve ıslahının ne türlü fen işlerine muhtaç olduğunun bilinmesi önemli sayılmıştı. Bu da fenne uygun keşif yapılmasına bağlı olup bildirilen rapordan ise hiçbir şey anlaşılamamıştı. Ayrıca beklenen harita da gönderilmemişti. Bundan başka mühendis verilen emri

⁵⁷ BOA.Y.PRK.UM.25.45.8. aşağıdaki belge suretleri bu tasnifin içerisinde derlenmiştir. Bu nedenle ayrıca kaynak belirtilmemiştir.

etraflı bir şekilde dikkate almayarak böyle üstünkörü bir rapor yapmakla yetinmiş ve her şeyden önce harita bile çizmemiş, sorumluluklarını yerine getirmediği için bu seferlik azarla cezalandırılması önerilmişti. Bununla beraber, ekte gönderilen fenni talimat ve haritaya uygun olarak lazım gelen keşiflerin yapılarak yeniden düzenlenmesi ve çizilmesiyle rapor ve haritanın Nezaret'e gönderilmesi yazılmıştı.

Nezaret'in Kaz Gölü ile ilgili yaptığı işlemler göz atıldığında, ilk olarak kendisine ulaşan mazbata ve diğer ekleri Nezaret Fen Müşavirliği'ne havale ettiği anlaşılmaktadır. Müşavirliğe sevk edilen belgeler içerisinde gölün ıslahı için tahmini olarak 450.000 kuruş nakit gerektiği; bunun 150.000 kuruşunun Tokat Belediyesi ve Ziraat Bankası'ndan karşılanmasının planlandığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu paraya karşılık olarak bataklığın kurutulmasıyla elde edilecek arazinin karşılık gösterildiği dile getirilmiştir. Bunun için de kurutulacak arazinin yedi sene öşürden muaf tutulması planlanmıştır. Son olarak, bu iş için yerel bir şirket kurulması da düşünülmüştür. Ne var ki Nezaret Fen İşleri Müşavirliği Ziraat Bankası'na en başında teminat gösterilmediği müddetçe ilgili bankadan finansman sağlanmasının nizamla aykırı olduğunu söylemiş ve bataklıktan kazanılacak arazinin yedi sene öşürden muaf tutulmasını uzun bir süre olarak bulmuştur. Müşavirlik bataklık çevresinde yapılan keşfi ve haritaları yeterli bulmamıştır. Hatta bu yetersizlikten Başmühendisi sorumlu tutmuş ve kendisine azarlama cezası verilmesini önermiştir. Bütün bunlara ek olarak, ekte yolladığı ve bugün elde olmayan örnek rapor ve haritaya göre yeniden ve detaylı bir raporla düzgün çizilmiş bir bataklık haritasının gönderilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Zira, Nezaret'e gelen harita, rapor ve söz konusu evraktan hiçbir şey anlaşılmadığı açıklanmıştır.

Kaz Gölü'yle ilgili belgelerden ikincisi Sadaret'e sunulan 25 Mayıs [1]308/6 Haziran 1892 tarihli Vali'nin cevabi arızasıdır. Arıza Mehmed Memduh Paşa'ya ait olup kendisi hakkında yapılan soruşturmanın bir parçasıydı. Bu cevap sureti Sadaret'in Kaz Gölü'ndeki kurutma çalışmalarına bakışını göstermesi bakımından dikkati çekmektedir.

Belgede ilk olarak Kazabad Nâhiyesi'nde bulunan gölün kurutulması için kurulan müteahhit şirketin civârda bulunan köylere ait tarla ve meralardan birçoğunu göl sınırına dahil ederek ele geçirme ve tasarruf arzusuna kalkıştığı anlatılmaktadır. Bu durumun yerli ahalinin ziraat ve hayvan yetiştirebilmek faydasından mahrumiyetlerine sebep olduğundan nahiyede bulunan civar köyler ahali tarafından dilekçe verildiği belirtilmektedir. Belgeden ayrıca, ahalinin haklarının korunması hakkında 26 Teşrin-i Sâni [1]307/8 Aralık 1891 tarih ve 33 numaralı nezaret emir-namesinin vilayete bildirildiği anlaşılmaktadır. Vali'ye göre, bu ana kadar konu hakkında Nezaret'e cevap verilmek gerekiyordu. Emir-name 13 Kânun-ı Evvel [1]307/25 Aralık 1891 tarihinde Tokat Mutasarrıflığı'na tebliğ edilmişti. Ne var ki, bütün uyarılara rağmen ancak beş ay sonra 11 Nisan [1]308/23 Nisan 1892 tarihli cevabi tahrirat alınabilmişti. Mutasarrıflıktan gelen belgenin özetinden ise şirketin iş bitmeden tapu senetleri aldığı doğrulanmıştı; fakat şirket sahiplerine Vilâyet

makamından ruhsat-nâme verilmemişti. Köylerin halkının bu süreçte tarla ve meralarına taarruzun şekli ve oluşan maddi hasar asla soruşturulmamıştı. Bu açıdan Tokat mutasarrıflığından gelen cevap pek üstünkörü idi. Bunun üzerine, maslahatın beş ay süründürülmesiyle beraber gerçeğin perde ardında saklı kalmasının sebepleri mutasarrıflıktan sorulmuştu. Çünkü göl ve bataklık mevcut haliyle durmaktaydı. Sınır tecavüzünün niteliğiyle bilinmemekteydi. Gerçekteki durum ve dedikodunun kaynağı gerektiği gibi anlaşılacak üzere mahalline bir keşif heyeti yollanması ve nahiye müdürleri de hazır bulunarak ahaliden durumun aslının öğrenilmesi ihtiyacı tekrar tekrar Tokat mutasarrıfına yazılı olarak bildirilmişken asla öyle bir heyetin gönderilmesini istememişti. Diğer maddelere dair üst makamlarca sorular soruldukça kanuna ve usule uygun olarak mutasarrıflığa tebliğ olunup onların da cevapları aylar geçtikten sonra alınmak ifade edilse de Vali Mehmed Memduh devren Tokat'a geldiğinde liva idaresinde soruşturmayı hızlandırmıştı. Dâhiliye Nezâreti'nin konuyla ilgili yazışmalarına ekli olarak daha önce mutasarrıflığa gönderilen şikâyet-name gözden geçirilmiş ve yine iâde ve gönderilmek üzere resmi tezkireyle talep edilince evrak, teftiş heyeti reisi Mirliya Ziya Paşa⁵⁸'ya verilmişti. Onun da oturduğu ev yanmıştı. Bu durum mutasarrıflıktan bildirilmiş ve Ziya Paşa'nın cevabında tevdi kılınan evrak asıl olmayıp suretlerden ibaret olduğu yazılı olarak iletilmişti. İşte bir tarafın bir diğerine zıt cevapları adı geçen şikâyetnâmeyle açığa çıkarmaya engel olmuştu. Vali'nin söylediğine göre, şikâyet-nâme elde olsa "*Mühürlerin sahipleri kimlerdir?*", bilinerek soruşturma ona göre yapılabilir ve doğru ve yanlış iddialar ortaya çıkarılabilirdi. Ona göre, [Ziya Paşa'nın da içinde olduğu bir grup] için çözümsüz kalmasına gizli bir amaç gibi çalıştılsa da gayrimeşru mesailer gerçeğin ortaya çıkmasına engel olamadı. Şikâyet esasen ikiye ayrılmakta olup birisi göl daha kurutulmadan şirketin tapu senetleri almış olması ve diğeri civarda yaşayan ahalinin mera ve çayırının göl sınırlarına dâhil olundu, denilmesidir. Gölün o havali tarafından ahalinin sağlığını ihlal etmesinden dolayı kurutulması civar ahalesinin isteği üzerine Mehmed Memduh Paşa'dan önce gelen idareciler tarafından tasarlanmıştı. Ancak hazineye masraf yüklenemeyeceğinden ve bir şirket de kurulamadığından göl civârında bulunan köylerin sakinleri hastalığa yakalanarak ölümler görülür ve yıldan yıla köylüler dağılır giderdi.

⁵⁸ Sivas Valisi Mehmed Memduh Bey, 1891'den itibaren özellikle Ermeniler tarafından yapılan şikâyetler üzerine soruşturma üzerine soruşturma geçirmiştir. Bu soruşturmalardan birisini de Mirliya Ziya Paşa başkanlığındaki bir heyet yürütmüştür. İşin ilginç tarafı Memduh Bey, Ziya Paşa'yı rüştiye mektebinden beri kırk yıldır tanımaktaydı ve 25 sene önce aralarında bir tatsız olay da yaşanmıştı. Tatsızlığın nedeni bilinmemekle birlikte, Memduh Bey Ziya Paşa'nın kendisine kin güttüğünü bildiriyor ve müfettişin sadarete yazdığı tahkikat sonuçlarının içeriğini sağda solda yayıp gezdiği yerlerde haysiyetine ve hükümete dokunacak sözler sarf ettiğini öne sürüyordu. Ziya Paşa, valiyi teftiş için 30 kişilik bir maiyetle gelmişti. Ziya Paşa'nın bir yıldır ikamet ettiği hanelerin kira ve eşyasını belediyeler karşılıyor ve dahası, Paşa geceleri eve fahişe alıyordu. Ziya Paşa'nın misafir olduğu Zabtiye Kumandanı Hüsrev Paşa'nın hareminden gelin diye aldığı eşi yaşındaki cariyeyi cinsel açıdan istismar ettiğini, Tokat'ta kaldığı evin yanmasına sebep olduğunu ve yanan evden çıkınca girip bir ay misafir olduğu eve hiçbir ücret ödmeden ayrıldığını da bildiriyordu. Üç buçuk aya yakın Sivas'ta kalan Ziya Paşa'nın Sivas'ta bir usulsüzlük bulamadığı halde vilayeti terk etmemesini teftiş süresince aldığı harcırah ve iki kat maaşla sefasını uzatmak istemesine bağlıyordu. Abdülhamit Kırmızı, *a.g.b.*, s. 366-367.

Geçen ve daha evvelki seneler devren Tokat'a ulaştığında, Vali, göl ve bataklık zararlarının ortadan kaldırılması hakkında birçok kere genel istekler ortaya çıkmaktan ve Nâfia Nezareti'nden yazılar almaktan ötürü teşvikler sonucunda bir şirket kurulabildiğini ve Tokat mühendisinin gönderilerek keşif yapılmış olmasından sonra Tokat'tan Amasya Sancağı'na giderken Tokat mutasarrıfı sabık Lütfi Efendi⁵⁹ merhûmun sözlü izniyle bahsedilen şirketin işe başladığını ve fakat kurutma son bulmaksızın tapu senetleri alınmasına teşebbüs etmiş olduğu[nu] daha sonra duyunca yolsuzluk olduğu[nu] mutasarrıfa [Lütfi Bey] söylediğini bu belgede belirtmiştir. Tapuların daha o zaman iptali akla geldiyse de şirket ahalinin tarlalarına ve çayırlarına taarruz edemeyeceği ibaresi yazıldığı ve açıklandığı haber verildiğinden bu ilerisi düşünülerek yapılan kaydın gözetilmiş olmasıyla işin yapılmasını bozmamak için kurutmanın sona ermesi beklenerek bir işleme girişilmemişti. Bu kere söz konusu tapular iptal edilmiş ve kayıtları silinmişti. Yukarıda arz edildiği üzere şikâyetin araştırılmasına dâir resmi tebligâtın gereği, mutasarrıflıkça yerine getirilmediğinden Tokat Defter-i Hâkânî müfettişi Hayri ve Defter-i Hâkânî memuru Ali Hıfzı ve Belediye Reisi Derviş ve İdare Meclisi üyelerinden Ohannes ve Tabur Ağası Vekili Hüsnü Efendiler ile Belediye Meclisi üyelerinden Andon Bey'den oluşan bir keşif ve soruşturma heyeti kurdurulmuş; göl tarafına gidilerek göl civârında bulunan köylerin ahalisinin sorgusunu içerecek şekilde düzenleyip verdikleri rapor ekli olarak ve şirketin taahhüdü yerine getirmekten çekilmek mecburiyetini ortaya çıkaran sebeplerin açıklamasını içeren dilekçesi de birlikte olmak üzere Nezaret'e takdim kılınmıştı. Rapor içeriğinde açıklananlara bakılarak şikayette bulunanların mera ve çayırlarına müdahale ve taarruz olduğunun temelsiz olduğu mühürleri altındaki ifadeleriyle ispatlanmış olup köylülerin, gölün kamışından hayvanlarına semer yapmak ve bataklığındaki çamurları kömüpleri için kullanmak gibi yararlılardan mahrum kalmamak için gölün kurutulmasını istemedikleri ortaya çıkmıştır. Valiye göre, köylülerin bu şekilde şikayete başvurmaları ve sağlığın korunmasına yardımcı olacak fırsatlara gözlerini kapamaları cehaletleri ve bazı kötü niyetli tahriklere yenik düşmelerinden ileri geliyor; hayati bir mesele olan bataklığı kurutma işini hayata geçirmek yine hükûmete kalyordu. Valinin anlattıklarına göre şirketin işe başlaması konusunda hükûmetle şirket arasında yazılı bir sözleşme de imzalanmamıştı. Şirketin işe başlaması önceki mutasarrıfın iznine bağlı olup vilâyetten usul gereği şirkete ruhsat-nâme verilmemişti. Köylülerin şimdiki

⁵⁹ Tokat sancak haline geldiği 1880 senesinden itibaren mülki amir olarak mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Tokat Sancağı'nın ilk mutasarrıfı 1880-1884 arasında bu görevi yerine getiren Mehmed Rauf Bey'di. Ondan sonra bu göreve Abdülhadi Paşa atanmış ve bu görevi 12 Şubat 1885'e kadar üstlenmiştir. Tokat'ın üçüncü mutasarrıfı olan Abdülatif Bey 1889 senesi başlarında hastalığı nedeniyle bu görevden alınmış ve emekli edilmiştir. İşte, bu sene boş kalan Tokat mutasarrıflığına Siirt Sancağı'ndan çekilen tecrübeli Davut Lütfi Bey'in getirilmesi kararlaştırılmıştı. Kaz Gölü'nün yeniden kurutulması gündeme geldiğinde ve bu iş için bir şirket kurulmasına karar verildiğinde Tokat mutasarrıfı Davut Lütfi Bey'di. Bkz. Esat Aktaş, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009, s. 32-37. 1892 senesine gelindiğinde Davut Lütfi Bey'in büyük olasılıkla görevi devam ederken Tokat'ta vefat ettiği anlaşılmaktadır. Zira, bu tarihte ailesi Lütfi Efendi'nin ölümünden dolayı kendilerine maaş bağlanmasını talep etmekteydi. Aktaş, *a.g.t.*, s. 136.

dilekçeleri de yalnız o köyleri değil, aynı zamanda yedi sekiz saat uzaklıktaki Tokat'ta yaşayanları da hastalıklara gebe bırakıyordu.

Vali'nin Nezaret'e gönderdiği bu cevabi arıza aslında bataklığın kurutulma teşebbüsünün sona erdiğini teyit eden bir yazıdır. Yazıdan öğrenildiği kadarıyla, bataklık kurutma teşebbüsü büyük oranda köylülerin şikayeti sonucunda askıya alınmıştır. Zira, bu iş için bir şirket kurulmuş, Tokat mühendisi tarafından gerekli rapor hazırlanmıştı. Ne var ki kurulan şirket gerçekten işe girişmeden evvel bataklık etrafındaki arazilere ait tapu senetlerini toplamaya başlamıştı. Bu husus halkın şikayetine neden olduğunda ve şikayet merkeze ulaşıp soruşturulması vilayete yazıldığında Vali de durumu Tokat Mutasarrıfı'na bildirmişti. Bununla birlikte, Tokat Mutasarrıfı'nın konu üzerine yeterince eğilmediği ve soruşturmayı geciktirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, şikayet-namenin kayıp olması da bir diğer önemli meseleydi. Yukarıda da belirtildiği gibi soruşturmanın raporu bugün arşivde mevcuttur ancak şikayet dilekçesi kayıptır. Vali, konu üzerine gittiğinde şikâyetnamenin teftiş için Tokat'ta bulunan Ziya Paşa'ya verildiğini, Müfettiş Ziya Paşa'nın kaldığı evin yanmasıyla şikayet metninin yandığını öğrenmiştir. Haliyle, Kaz Gölü bataklığının kurutulması çabaları bir bakıma o dönemin bürokratik kesimi arasındaki çekememezliklere ve devlet adamlarının şahsi çıkarlarına kurban gitmiş gözükmektedir.

Vali'nin bu yazısına karşılık olarak Sadaret'ten gelen 3 Ağustos [1]308/15 Ağustos 1892 ve 18 numaralı emir-name sureti işin sürüncemede kalacağı'nın son göstergesidir. Yazıda Kazabad Nahiyesi'nde bulunan gölün kurutulup doldurulması için kurulan şirketin kendi arâzilerine olan tecâvüzünden bahisle önlenmesi hakkında bazı ifâde ve istekleri içeren bazı köy imam ve muhtarlarıyla ahali tarafından önceden gönderilen dilekçe ve aynı hususta Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'yle gerçekleşen haberleşme üzerine 25 Mayıs sene [1]308/6 Haziran 1892'de gelen yazı üzerine gölün kurutulması hakkında gösterilen sûret ve tedbire bakılarak gereğinin yerine getirilmesi Nezaret'e bildirilmişti, denmektedir. Bu kere gelen cevapta Vilayet'in yazdığına göre, şikâyetin mahiyeti anlaşılmış ise de müteahhitlerin taahhüdünü yerine getirme noktasında sözlerinde durup durmadıkları konusunda yeterli bilgi verilmemiş olduğundan ve teşebbüs memlekete menfaat sağlayacak bir konu olduğundan, bahsedilen müteahhitlerin teşebbüslerini eyleme dökme azminde oldukları ya da onlardan başka bu işi yapacak tâlipler bulunduğu takdirde önceden ve sonra Nezâret tarafından tebliğ edilmiş olan şartlara bağlı olarak Vilâyetçe ruhsat-nâme verilmesi ve sûretinin gerekçeleriyle beraber durumun yazıyla bildirilmesi ve şayet şimdiki müteahhitler tarafından bu işe devâm edilmek istenilmez ve mahâllince başka talip bulunamaz ise buraca tâlip araştırılmak üzere Vilâyet mühendislerinden uygun birisi tarafından gerekli keşiflerin yapılması ve bataklığın kurutulmasından hâsıl olacak menfaatin derecelerini ve bu işin muhtaç olduğu masrafların miktârını gösterir harita ve keşif-nâme tanzim ettirilerek gönderilmesi istenmektedir. Açıkçası Sadaret'in bu yazısı başlangıç noktasına yeniden dönüldüğünü gözler önüne sermektedir.

Vali'nin gönderdiği bu belgelerin altında “Kaz Gölü’ne müteallik olarak *bâlâda muharrer bulunan üç kit’a sûretin asıllarına mutâbik olduğu tasdik olunur. Fi 5 Eylül sene [1]308/17 Eylül 1892*” ibaresi ve mühür bulunmaktadır. Son olarak Vali kendisinin soruşturulduğu Kazabad Gölü’yle Alacahan Derbendi’ne ve Havza’daki vakıf kaplıcaya ait resmi evrakın posta ile gönderileceğini 29 Ağustos [1]308/10 Eylül 1892 târihli cevabi telgrafında belirttiğini ve bu üç konuya ait gelen emirler, gönderilen cevaplar ve diğer evrak suretleriyle göl hakkında verilen dilekçe ve Havza’da yapılacak hamâm için iki adet teşekkür-nâmenin aynen ve melfûfât pusulası gereğince takdîm edildiğini ilettiği yazıda. Üç husustan birincisi olan Kaz Gölü’nün kurutulması işinin şahsi menfaatlerini umumun zarar görmesinde arayan bazı şahısların tahriklerinden ve sonra da teftiş heyeti reisi Mirlivâ Ziya Paşa’nın yanlış bilgilerinden gerçekleşemediğinin altını çizmiştir. Böylece, insan yaşamı için oldukça önemli görülen Kaz Gölü Bataklığı’nı kurutma girişimi tasarıdan öteye geçememiştir.

III. Kaz Gölü’nün Bugünü

Kaz Gölü, günümüz idari yapısında, Turhal-Tokat arasında uzanan Kazova düzlüğünün⁶⁰ batı kesiminde yer almaktadır. Göl, Tokat ilinin Pazar ilçesine bağlı Üzümlü Beldesi ve Çiftlik köyleri ile Turhal ilçesine bağlı Şatroba ve Tatlıcak köyleri sınırları içerisinde kalmaktadır. Pazar-Zile karayolu üzerinde, bulunan göl, yaklaşık olarak 7.000 dönümlük bir alanı kaplamaktadır. Pazar ilçe merkezine 11, Turhal ilçe merkezine 19, Zile ilçe merkezine 23, Tokat merkez ilçeye ise 39 km. uzaklıktadır. Göl ve etkili olduğu alan, Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından 1998 yılında *Av ve Yaban Hayatı Koruma Sahası*, 13.09.2006 tarih ve 2006/10966 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla *Yaban Hayatı Geliştirme Sahası* olarak kabul edilmiştir. Sahanın toplam koruma alanı 1170 hektar olup göl alanı 73 hektar kuru, 201 hektar sulu olmak üzere 274 hektardır. Kaz Gölü’nün mülkiyeti hazineye ait olup gölün tamamına yakını sazlarla kaplıdır. Saha içerisinde su kuşları koruma altındadır. Doğa Koruma ve Mili Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2007 yılında kuş gözlemcileri için göl kenarında bir ziyaretçi ve iki kuş gözetleme kulesi kurulmuştur.⁶¹

⁶⁰ Kazova, Orta Karadeniz bölümünün iç kuşağında, İç Anadolu bölgesine komşu geçiş alanında yer alan tektonik bir depresyondur. Tokat-Turhal arasında, deniz seviyesinden 550-600 m. yüksekte bulunan bu depresyonu, kuzeyden Hanife-Arboy-Yaylacık dağı sırası (1200-1600 mt.); güneyden Akdağlar (en yüksek yeri 1916 mt.) kuşatmaktadır. Kazova’ya hayat veren Yeşilirmak (Tozanlı Çayı-Tokat Suyu), doğu-batı doğrultusunda aktıktan sonra, batıda Katmerkaya Boğazı’na girerek Turhal Ovası’nda güney-kuzey doğrultusunda akışına devam etmektedir. Ali Özçağlar, “Kazova’nın İklim Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, 1991, s. 219. Ova, 29812 hektar yüzölçümüne sahiptir. Kazova’nın doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 45 km.; kuzey-güney doğrultusunda genişliği 1-9 km. arasındadır. Kazova’nın en geniş kısmı batı bölümüdür. Kazova’yı Turhal Ovası’na bağlayan Katmerkaya Boğazı ile, Kaz Gölü-Kaledere köyü çizgisinde ovanın genişliği 9 km.’dir. Bu genişlik doğuya doğru gittikçe azalır ve Tokat civarında 1 km.’nin de altına düşer. Kazova’nın taban arazisini, Yeşilirmak ve yan derelerin taşıyarak biriktirdikleri alüvyal malzeme oluşturur. Kazova’nın taban arazisi oldukça düz olup eğimi %0-2 arasında değişmektedir. Yamaçlarda bu değer %2-25 arasındadır. Taban arazide eğimin sıfır, drenajın yetersiz olduğu yer, ovanın batı bölümünde Kaz Gölü çevresindeki geniş düzlüktür. Bkz. Ali Özçağlar, “Kazova’da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 12, 1988, s. 307.

⁶¹ *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2013, s. 4.

Kaz Gölü'nün içerisinde bulunduğu Kazova içerisinden bölgenin önemli akarsuyu olan Yeşilirmak geçmektedir. Kazova'nın topografik bakımdan en derin ve en düşük kotlu alanı⁶² konumunda olan Kaz Gölü'nün deniz seviyesine göre yüksekliği 540 mt. civarındadır. Kaz Gölü sulak alanının çevresinde, günümüzde, Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından açılan çok sayıda kurutma kanalı bulunmaktadır.⁶³ Gölü besleyen bir akarsu yoktur. Yeraltından kaynaklanan su ile beslendiği kaydedilmiştir.⁶⁴

*Kaz Gölü Sulak Alan Alt Havzası'nda*⁶⁵, kara içi yüzey suları, bataklık ve çayırlar ile segetal alanlar olmak üzere üç ana habitat tipi belirlenmiştir.⁶⁶ Göl etrafında geniş bir sulak çayırlık ve mera alanı bulunmaktadır. Gölün orta kısımlarının tamamen sazlıklarla kapalı olması *Kamuşçınlar* gibi küçük kuşlar ve *Su Kılavuzu* gibi sazlıklar arasında gezinebilen türler için beslenme ve üreme alanlarının rahatsız edilmeden korunmasını sağlamaktadır. Alanda; önceleri yöre halkının önemli geçim kaynaklarından birini oluşturan saz

⁶² Çevresine göre daha çukur bir topoğrafyada yer alan sulak alanlar, uzun yıllar çevreden taşınan sedimentler ile dolarken su ile doygunluktan dolayı organik maddenin oldukça yavaş parçalanıyor olması ile var olan yüksek organik madde içerdiklerinden dolayı oldukça verimli alanlardır. Bu alanlar yılın önemli bir kısmında su ile doygun durumdadır ve su seviyesi açılan drenaj kanalları, sulak alanlar etrafına oluşturulan setler ile kontrol edilmektedir. Su ile doygun koşullarda oldukları için sürekli olarak organik maddenin biriktiği bu verimli araziler tarım arazisi olarak kullanılmalarını cazip hale getirmektedir. Bu yüzden ülkemizde resmi kuruluşlar tarafından 21 adet sulak alan drenaj kanallarının tesis edilmesi ile tamamen tarım arazisine dönüştürülmüştür. On yedi adet sulak alan ise taşkın önleme ve su rejimine yapılan müdahaleler sebebiyle kurutmaya terk edilmiştir. Türkiye'de günümüzde 76 tanesi uluslararası öneme sahip 135 adet sulak alan bulunmakta olup bunların birçoğu kuruma tehlikesi altındadır. On dokuzuncu yüzyılda milyonlarca insanın ölmesine neden olan sıtmanın kaynağının sivrisinek olduğu öğrenilince, sulak alanlara bakış açısı değişmiş ve kurutma çalışmaları hız kazanmıştır. Bu büyük ölçekli drenaj çalışmalarından önce, ülkemizde orta-batı arazilerinin çoğu sulak alanlardan oluşmaktaydı. Son 150 yılda bu sulak alanların drene edilmesi büyük ölçüde halk sağlığı ve ekonomi için faydalarla sonuçlansa da, çevre üzerine olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Sulak alanlar topoğrafyaları, yüksek taban suları ve verimli topraklarından dolayı genellikle ya toprak işlemeli tarım arazisine ya da sadece otlak alanı yapıldığı mera arazilerine dönüştürülmektedir. Otlak olarak kullanım düşünülerek yapılan drenaj faaliyetleri tarım arazisine dönüştürülmesine göre sulak alanların fonksiyonlarını yitirmesine daha az etki yapmaktadır. Zira bu alanlarda gübre ve pestisit kullanımı sınırlı olduğu gibi tarım arazilerine göre daha az drene edildiğinden organik maddenin parçalanması da daha sınırlı olmaktadır. Bununla birlikte bu durumda dahi biyoçeşitlilikte ciddi değişimler olduğu rapor edilmektedir. Günümüzde birçok sulak alan ise bu iki amacın dışında torf olarak kullanım hedeflenerek yok edilmektedir. Nurullah Acir vd., "Drenaj Faaliyetleri Sonrası Kaz Gölü Çevresindeki Toprak Özellikleri ve Vejetasyonun Mesafeye Bağlı Değişimleri", *III. Ulusal Toprak ve Su Kaynakları Kongresi 22-24 Ekim 2013-Tokat*, s. 627. Kazova'da su kullanımı için ayrıca bkz. Sevda Safi, "Kazova'da Su Kullanımı ve Vejetasyon Durumunun Landsat 5-Tm Uydu Görüntüleri Yardımıyla Değerlendirilmesi", *III. Ulusal Toprak ve Su Kaynakları Kongresi 22-24 Ekim 2013-Tokat*, s. 634-639.

⁶³ *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 8.

⁶⁴ Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1990, s. 410. Tabanı geçirimsiz kille dolu bulunan Kaz Gölü'nde dere suları ve Yeşilirmak'ın taşkın suları birikerek ovanın büyük kısmını işe yaramaz hale getirmekteydi. 1980 yılında sonra bu gölün taşkın alanını daraltmak amacıyla DSİ tarafından gölün doğu kısmına bir set yapılmış; ayrıca açılan bir tahliye kanalıyla göldeki fazla sular Yeşilirmak'a aktılmıştır. Böylece göl civarında bulunan köyler, kurutulmuş alanlardan yararlanmaya başlamışlardır. Balık ve yabani ördek avı yapılan, kamış elde edilen Kaz Gölü'nün eski doğal özelliğinin bütünüyle ortadan kalkmaması için tamamen kurutulmasından vazgeçilmiştir. Bkz. Ali Özçağlar, "Kazova'da Zirai Faaliyetlerin...", s. 309.

⁶⁵ *Kaz Gölü sulak alanında yaşayan canlı türleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kaz Gölü Sulak Alan Biyolojik Çeşitlilik Araştırması*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2013.

⁶⁶ *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 12.

kesimi 2002-2003 yıllarında yasaklanmıştır.⁶⁷ Göl; gerek kış göçmeni gerekse yaz göçmeni kuşların⁶⁸ önemli bir uğrak yeri niteliğindedir ve yaz göçmeni çok sayıda kuş alanda üreme yapmaktadır. Gölde yaşayan omurgalı hayvanlar içinde suya tam bağımlı veya yarı bağımlı çok sayıda tür vardır. Balıklar suya tam bağımlı türlerdir. Kaz Gölü'nde *Yaygın Sazan*⁶⁹ ve *Kızıl Kanat* olarak bilinen iki balık türünün örneklemesi yapılmıştır.⁷⁰

Kaz Gölü'ne yakın tarım arazilerinde daha çok buğday; buğdaydan sonra mısır, ayçiçeği, domates, kavun yetiştirilmektedir. Boş bırakılan tarlaların bir kısmı otlak ve mera olarak kullanılmaktadır. Kaz Gölü sınırları içerisindeki Şatroba, Çiftlik ve Tatlıcak köyleri çevresindeki arazilerde daha çok şeker pancarı ve sebze tarımı yapılmaktadır. Sulak alanı besleyen kaynakların kullanımında; Bahçebaşı ve Çayköy derelerinden gelen sular Haziran ayı sonlarına kadar çiftçiler tarafından arazilerini sulamada kullanılmaktadır. Haziran ayından sonra derelerden su gelişi olmamaktadır.⁷¹ Arazileri hem dağlık hem de ovada bulunan köylerden Üzümören Beldesi'nde ürün çeşitliliği daha fazladır. Ayrıca göl çevresindeki meralarda manda ve sığır gibi büyük baş hayvanlar otlatılmaktadır.⁷²

Ziraî faaliyetlerin gelişiminde, ovanın sulanması ile Yeşilirmak ve Kaz Gölü'nün taşkınlarının önlenmesi en büyük rolü oynamıştır.⁷³ 1945 yılında To-

⁶⁷ *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 15.

⁶⁸ Kaz Gölü'nde 108 farklı kuş türü gözlemlenmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. *Tokat İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, s. 53-55. Kaz Gölü Sulak Alanı'nda daha önceki yıllarda yapılan çalışmalarda kaydedilen kuş türü sayısı 125 iken, 2013 yılında bu sayı yarılanmıştır. Kaz Gölü ve yakın çevresinde yayılış gösteren kuş türlerinin çoğunlukla sazlıkların arasında, küçük su birikintilerinde ve göl kenarındaki açık alanlarda dolaşarak beslenen balıkçıl türleri olduğu görülmüştür. Gölün orta kısımları sazlığın yoğun olması nedeniyle ördek, patka, kaz vb. yüzeyden beslenen türlerin bir arada yüzmesine imkân sağlayacak durumda olmadığından alandaki Anseriformes takımı türleri sınırlı sayıda gözlenmiştir. Bunlardan *Anııt* bireyleri gölün kıyısında açık alanda toplu halde gözlenirken, *Yeşilbaş* ve diğer ördek türlerinin bireyleri gölün kıyısında kanalın genişlediği yerde yüzerken görülmüştür. Bu kanalı *Sakarmeke* ile az sayıdaki *küçük batağan* bireyleri kullanılmaktadır. Bu iki tür, ördek türleri kadar ürker olmadıklarından kanallarda dolaşarak beslenmekte ve zaman zaman gözlem kulelerinin yakınındaki insanlara daha yakın durabilmektedirler. Bkz. *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 18-31.

⁶⁹ Bu tür hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Mehmet Karataş, "Kazova (Tokat) Kaz Gölü Sazan (*Cyprinus carpio* L., 1758) Populasyonu'nun Üreme Özelliklerinin İncelenmesi", *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, Cilt: 24, 2000, s. 261-265.

⁷⁰ Türkiye'de yayılış gösteren 25 kadar iki yaşamlı türünden Kaz Gölü'nde yalnız Ova Kurbağası = Su Kurbağası (*Pelophylca ridibundus*) saptanmıştır. Gölde, ayrıca, iki semender, iki kara kurbağası, iki su kurbağası ve bir ağaç kurbağasının yayılışının olduğu belirtilmiştir. Kaz Gölü'nde kirpiller ve sivriburunlu fareler (2 tür), yarasalar (2 tür), çeşitli kemirgenler (7 tür), yırtıcılar (1 tür) ve çift toynaklılar (1 tür) olmak üzere beş takıma ait 12 memeli hayvan türünün yayılış yaptığı görülmüştür. Gölün etrafındaki ağaçlık alanlarda Anadolu Sincabı (*Sciurus anomalus*) tespit edilmiştir. *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı..., Ankara 2013, s. 18-31. Kaz Gölü zooplankton faunası ve fitoplankton florası tespit çalışmasında, zooplanktonik organizmalara ait 98 tür ve fitoplanktonik organizmalara ait 85 takson tespit edilmiştir. *Kaz Gölü*'ndeki planktonlar ve çeşitleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Zaim, *Kaz Gölü (Pazar-Tokat) Planktonik Alg Florası*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007; ayrıca bkz. *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı..., Ankara 2013, s. 16-17.

⁷¹ *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 14.

⁷² *Kaz Gölü*, T.C. Orman ve Su İşleri..., Ankara 2013, s. 33.

⁷³ Kazova ve Niksar ovalarındaki bataklıklar nedeniyle yayılan sıtma ile mücadele, Niksar Kelkit Irmağı yatağının temizlenmesi ve çevresindeki bataklıkların kurutulması, 1870'teki ilk kuruta

kat'ın doğusunda eski Komana şehrinin yer aldığı Gümenek mevkiinde Yeşilirmak üzerine inşa edilen sulama regülâtörü ile Kazova'nın kuzey bölümünde kalan 8.000 hektarlık kuru tarım alanı sulanmaya başlamıştır. 1966 yılında Almus Barajı'nın hizmete girmesiyle, Yeşilirmak'ın akışı kontrol altına alınarak Kazova taşkınlardan korunmuş oldu. Bu baraj yapılmadan önce özellikle ilkbaharda taşan Yeşilirmak, etrafında bataklıklar oluşturmaktaydı.⁷⁴ Bu alanda içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılayacak miktarda yeraltı su kaynakları bulunmaktadır. DSİ tarafından 1958 yılından beri Kaz Gölü civarında drenaj, araştırma ve işletme olmak üzere çok sayıda sondaj kuyusu açılmıştır. Göl sulama açısından büyük önem taşımaya rağmen taban suyunun çok yüksek tuzlu olduğu tespit edilmiştir. Kaz Gölü'nün son zamanlarda su seviyesinin azalması nedeniyle bir bataklık görünümüne sahip olmaya başladığı gözlenmiştir. Bu durum uzaydan çekilen fotoğraflarla da tespit edilmiştir. Gölün iç kesimlerine doğru çok geniş bir alanda sızlıklar hâkimdir. Gölün çevresinde ise kavak ve söğüt ağaçlarına rastlanmaktadır.⁷⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Bu yazıda, Kaz Gölü'nde Osmanlılar döneminde iki kez gündeme gelen ve sonuç alınamayan kurutma girişimi, bu girişimin başarısız olması üzerinde durulmuştur. Sivas Vilayeti Umumi Meclisi 1870 senesinde Kaz Gölü Bataklığı'nın kurutulması amacıyla İstanbul'daki hükümet organlarına ilk müracaatını yapmıştır. Bu müracaatta, bataklığın etrafına yaydığı kötü koku ve bu kokunun sebep olduğu hastalıklara dikkat çekmişlerdir. Gölü kurutma konusunda ilk öne sürdükleri çözüm Pazar'dan gelen suyun göle akıtılması, böylece gölün suyunun seviyesinin yükseltilip daha yüksek rakımda bulunan Yeşilirmak'a akıtılması olmuştur. İkinci çözümse Karakaya denilen taşlığın kırdırılıp açılan ayakla göl suyunun Amasya sınırlarında Yeşilirmak'a aktarılmasıydı. Neresinden bakılırsa bakılsın Kaz Gölü'ndeki temel sorun gölün içerisinde yer aldığı Kazova'da en alçak alanı oluşturması ve bu nedenle göl suyunun bir ayakla dışarı akıtılmasının önemli olduğuydu. Ayrıca projeyi destekleyenler gölün kurutulmasıyla elde edilecek arazinin satılmasıyla gerekli masrafların önemli bir kısmının karşılanacağına inanmaktaydı. Dönemin Sivas Valisi Ahmed İzzet Bey'in yaptığı inceleme ve oluşturulan bir keşif komisyonu bataklığın kurutulmasının o an için imkân dâhilinde olmadığı ve düşünülen çözümlerinse gerçeğe ve akla yatkın olmadığını ortaya koymuştu. Önerilen ilk çözüm yolu olan Pazar Suyu'nun bataklığa bağlanması ve bataklıktan bir su yoluyla Yeşilirmak'a su akıtılması göl seviyesinin Yeşilirmak'ın yatağına göre alçakta kalması nedeniyle coğrafi açıdan neredeyse imkânsızdı. İkinci çözüm yolu olan Karayaka taşlığının kırılması ise ihtiyaç duyulan 400 bin amele, barut ve eşyaların doğuracağı maliyet yüzünden ekonomik açı-

girişiminden tam 70 yıl sonra, 1940 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemine girmiştir. Bkz. CA.30.10.0.177.223.8 (29.08.1940) ve CA.30.10.0.0.158.112.6 (12.02.1940).

⁷⁴ Ali Özçağlar, "Kazova'da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi", s. 309.

⁷⁵ DSİ, *Kazova-Turhal Ovaları Amenajman Raporu*, Sayı: 18, 19, 22, 23, 40, DSİ Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı, Ankara 1978.

dan engellere gebeydi. Ayrıca, başmühendis hazırladığı raporda geçici bir çözümden öteye geçmeyecek gölün etrafının ve uygun yerlerinin ağaçlandırılması fikrine yer verilmişti. Ağaçlandırma sayesinde göldeki kötü kokunun giderilmesi en azından ahali yardımıyla gerçekleştirilebilecek bir girişim olduğundan daha uygulanabilir bir proje olarak diğerlerine oranla daha öncelikli ve pratik görülmüştü. Kaz Gölü'nün kurutulması yolunda yapılan bu ilk girişim hakkında 1871 yılına kadar yazışmalar devam etmiş; girişim bürokratik engellere takılmış ve en nihayetinde Nafia Nezareti'nin eksiksiz bir harita ve yeni bir layiha isteğiyle askıda kalmıştır. Bataklığın kurutulması için gerekli masrafların ağırlığı da ilk girişimin sonuçsuz kalmasında önemli bir etken olmuştur.

Bataklığın kurutulması yolunda ikinci girişim 1890'da başlamıştır. Bu tarihte gölün ıslahı için tahmini olarak 450.000 kuruş nakit gerektiği; bunun 150.000 kuruşunun Tokat Belediyesi ve Ziraat Bankası'ndan karşılanmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu paraya karşılık olarak bataklığın kurutulmasıyla elde edilecek arazinin karşılık gösterilmek istenmiştir. Bunun için de kurutulacak arazinin yedi sene öşür [aşar]den muaf tutulması planlanmıştır. Son olarak, bu iş için yerel bir şirket kurulması da düşünülmüştür. Ne var ki Nezaret Fen İşleri Müşavirliği Ziraat Bankası'na en başında teminat gösterilmediği müddetçe ilgili bankadan finansman sağlanmasının nizamla aykırı olduğunu söylemiş ve bataklıktan kazanılacak arazinin yedi sene öşürden muaf tutulmasını uzun bir süre olarak bulmuştur. Müşavirlik bataklık çevresinde yapılan keşfi ve haritaları yeterli bulmamıştır. Hatta bu yetersizlikten Başmühendis'i sorumlu tutmuş ve kendisine azarlama cezası verilmesini önermiştir. Bütün bunlara ek olarak ekte yolladığı ve bugün elde olmayan örnek rapor ve haritaya göre yeniden ve detaylı bir raporla düzgün çizilmiş bir bataklık haritasının gönderilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Zira, nezarete gelen harita, rapor ve söz konusu evraktan hiçbir şey anlaşılmadığı açıklanmıştır. 1890-1892 arasında devam eden yazışmalar bu ikinci girişimin başarısızlığında etkili olan bazı faktörleri ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki Tokat Sancağı Mutasarrıfı tarafından bir şirket kurulmasına izin verilmesi; ancak bunun sözlü olarak yapılmasıdır. İkincisi kurulan şirketin daha işe başlamadan göl çevresindeki arazilerin tapularını toplaması ve bunun yöre halkını tedirgin etmesidir. Üçüncü olarak tedirgin olan halkın bir şikayetname ile İstanbul'daki yöneticilerden bataklığı kurutma işini durdurma talebinde bulunmasıdır. Dördüncü ve diğer önemli bir husus 1890'larda Sivas Valiliği yapan Mehmed Memduh Paşa'nın o tarihlerde teftişe tabi tutulması ve teftiş yapan Ziya Paşa'nın da valiyle sürtüşmesinde bu hususu kullanmasıdır.

Sonuç olarak, 1892 yılı itibarıyla gelinen nokta, bataklığın kurutulması çabalarının son bulmasıdır. Herhalde, 1940'lara kadar da bu iş bir daha gündeme gelmemiştir. Bataklık bu tarihten sonra yapılan işlemlerle ancak kontrol altına alınabilmiştir.

Kaynaklar

Yararlanılan Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivleri (Eski usulde BOA-Osmanlı Arşivi; CA-Cumhuriyet Arşivi olarak kısaltılmıştır.)

Kaynak Kişiler

- KK-1: Uğur Erdem (Tokat Sulak Alanlar ve Doğa Koruma Şefi-Mühendis).
KK-2: İsmail Kaynar (Tokat İl Genel Meclisi Üyesi).
KK-3: Ethem Asıl (Çiftlikköy Sakini-1932 Doğumlu).
KK-4: Zeynep Asıl (Çiftlikköy Sakini-1932 Doğumlu).
KK-5: Gülden Asıl (Çiftlikköy Sakini-40 yaşında ilkokul mezunu).

Araştırma ve Başvuru Eserleri

ACİR, Nurullah vd.: “Drenaj Faaliyetleri Sonrası Kaz Gölü Çevresindeki Toprak Özellikleri ve Vejetasyonun Mesafeye Bağlı Değişimleri”, *III. Ulusal Toprak ve Su Kaynakları Kongresi 22-24 Ekim 2013-Tokat Bildiriler*, s. 626-633.

AÇIKEL, Ali: “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, 2003, s. 253-265.

_____: “Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 2, 2004, s. 331-359.

_____: “Tokat”, *TDVİA*, Cilt: 41, 2012, s. 219-223.

AKTAŞ, Esat: *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.

Dânişmend Gazi Destanı, Yay. Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayını, Niksar 2005.

Dânişmendname, Yay. Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayını, Niksar 1999.

DSİ, *Kazova-Turhal Ovaları Amenajman Raporu*, Sayı: 18, 19, 22, 23, 40, DSİ Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı, Ankara 1978.

Düstur, I. Tertib, Cilt: 3, 4.

Evliya Çelebi Mehmed Zilli ibn-i Derviş: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 3, Yay. Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaadet 1314.

İNALCIK, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt: I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İNCEBAY, Hakkı - ULU, M. Emin: *Kazabad'dan Üzümlüören'e, Üzümlüören Belediyesi Kültür Yayını*, İstanbul 2007.

KARATAŞ, Mehmet: “Kazova (Tokat) Kaz Gölü Sazan (*Cyprinus carpio* L., 1758) Populasyonu'nun Üreme Özelliklerinin İncelenmesi”, *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, Cilt: 24, 2000, s. 261-265.

Kaz Gölü Sulak Alan Biyolojik Çeşitlilik Araştırması, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2013.

Kaz Gölü, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2013.

KIRMIZI, Abdülhamit: “Şikâyet Tezâyüd Etmekte: Memduh Bey’in Sivas Valiliğinde Ermeni Politikası”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, Cilt: 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Sivas 2007, s. 361-376.

KURŞUN, Zekeriya: “Mehmed Memduh Paşa”, *TDVİA*, Cilt: 28, Ankara 2003, s. 495-497.

KUZUCU, Kemalettin: “Ahmed İzzet Paşa’nın Edirne Valiliği”, *Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildirileri Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayını, Edirne 2012, s. 163-184.

LENNEP, Van - JOHN, Henry: *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, Vol. 1-2, John Murray, London 1870.

MERAL, Şükrü: *Tokat Vilayeti, Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Yayını, Ankara 1938.

ÖZÇAĞLAR, Ali: “Kazova’da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 12, 1988, s. 307-318.

_____ : “Kazova ve Çevresinde Eski Yerleşmeler”, *Coğrafya Araştırmaları*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yay., Sayı: 3, 1991, s. 61-78.

_____ : “Kazova’nın İklim Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, 1991, s. 219-251.

ÖZKAN, Ela: “Harput Valisi Hacı Ahmet İzzet Paşa”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (Elazığ 14-16 Mayıs 2015)*, s. 469-477.

SAFİ, Sevda: “Kazova’da Su Kullanımı ve Vejetasyon Durumunun Landsat 5-Tm Uydu Görüntüleri Yardımıyla Değerlendirilmesi”, *III. Ulusal Toprak ve Su Kaynakları Kongresi 22-24 Ekim 2013-Tokat Bildiriler*, s. 634-639.

Salname-i Vilayet-i Sivas, Sene 1298/1880; 1308/1890; 1325/1907.

SARAÇOĞLU, Hüseyin: *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1990.

STRABON: *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, 4. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

ŞAHİN, Mustafa - KARABACAK, Yusuf: *Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile*, Tofset Matbaacılık, Tokat 2005.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet: *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

TEKDEMİR, Aziz: “Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, s. 109-132.

Tokad Vilayeti, Tokad Kasabası Hakkında Malumat, Tokad Himâye-i Etfal Cemiyeti Neşriyatı, Vilayet Matbaası, Sivas 1926.

Tokat İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023.

ZAİM, Esra: *Kaz Gölü (Pazar-Tokat) Planktonik Alg Florası*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.